

FORSVAR FOR NATUREN

BORRIS SKYDETERRÆN

TILLÆG TIL DRIFTS- OG PLEJEPLAN **2016-2027**

Titel:	Tillæg til drifts- og plejeplan for Borris Skydeterræn, 2016-2027.	Fotos:	Michael Sand og FOD.
Udgivelse:	Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelse 2016	Layout og produktion:	FOD
Udarbejdelse:	FOD, Niels Kanstrup, Simon Blauenfeld Leonhard & Anne-Vibe Jensen.	ISBN:	978-87-92898-83-8
Kvalitetssikring:	Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelse, Henrik Olsen og Kirsten Plesner Thomsen	Internetversion:	Tillægget kan findes i elektronisk format på www.Forsvarsministeriet.dk/FBE .
Godkendelse:	Vicedirektør for Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelse, Torben Gade		

INDHOLD

1. RESUMÉ	6
2. INDLEDNING	8
2.1 International naturbeskyttelse på Forsvarsministeriets terræner	8
2.2 Tillæg til drifts- og plejeplaner	9
2.3 Tillæg for Borris Skydeterræn	11
3. MÅLSÆTNING	13
3.1 Forsvarsministeriets generelle driftsmålsætninger	13
3.2 Konkrete driftsmålsætninger for Borris Skydeterræn	13
4. STATUS	20
4.1 Ejendomsoversigt og kortgrundlag	20
4.2 Militær anvendelse	21
4.3 Naturbeskyttelse	21
4.4 Publikumshensyn	30
5. ANALYSE	31
5.1 Evaluering af gældende plan	31
5.2 Analyse af ny indsats	39
6. MODELLER	45
7. AKTIVITETER	46
7.1 Militær anvendelse	46
7.2 Rydning	46
7.3 Slåning	47
7.4 Græsning	47
7.5 Afbrænding	47
7.6 Afskrælning	48
7.7 Hydrologi	48
7.8 Invasive planter	48
7.9 Fortidsminder	49
7.10 Publikumshensyn	50
7.12 Projekterede men ikke gennemførte aktiviteter	52
8. REFERENCER	53
9. BILAG	54
9.1 Høringsnotat og høringssvar	54
9.2 Kortbilag	58

1. RESUMÉ

Forsvarsministeriet ejer og bruger en række skyde- og øvelsesterræner landet over. Samlet er ca. 16.000 ha af disse områder udpeget som Natura 2000-områder og er dermed underlagt de statslige Natura 2000-planer og målsætningen og indsatsprogrammet heri. Ministeriet varetager selv planlægningen for de største områder, hvilket sker igennem drifts- og plejeplaner eller tillæg hertil.

Nærværende plan er et tillæg til drifts- og plejeplanen gældende for perioden 2013-2027 for Borris Skydeterræn. Det er udløst af kravet om Natura 2000-planlægningen i anden planperiode (2016-2021) og har derfor særlig fokus på Natura 2000-forpligtelserne på terrænet. Tillægget indeholder yderligere temaer bl.a. vedrørende matrikulering, anvendelse til militære formål og andre forhold, der har ændret sig siden ikrafttræden af den gældende drifts- og plejeplan.

Tillægget refererer til den gældende plan. Nogle afsnit (fx status) er kun skrevet som supplement til det tilsvarende afsnit i drifts- og plejeplanen. Af hensyn til operationaliteten er afsnittene om målsætning og aktiviteter gennemskrevet og erstatter de tilsvarende afsnit i drifts- og plejeplanen. Indsatsen i perioden 2013-2016 er evalueret, og en stor del af de planlagte aktiviteter er enten gennemført eller projekteret. Nogle afventer projektering, og nogle er af forskellige årsager opgivet.

Borris Skydeterræn er sammenlagt på 4.732 ha. Terrænet er af afgørende betydning for en lang række af Forsvarets enheder og har et højt aktivitetsniveau. Over de seneste år har der vist sig et øget behov for udvikling af uddannelses typer, der kræver aktiviteter udenfor de egentlige skydebaner. Hele terrænet er med undtagelse af 55 ha udpeget som Natura 2000-område nr. 67 Borris Hede. 3.151 ha er egentlige habitatnaturtyper, hvoraf

de fleste er vurderet til moderat eller god til tilstand. Terrænet er levested for en række højt prioriterede og internationalt beskyttede arter af både insekter, fisk, padder, krybdyr, fugle og pattedyr og ligeledes mange både sjældne og almindelige og egnskarakteristiske svampe-, plante- og dyrearter. I forhold til Natura 2000-planlægningen er de største udfordringer sikring af den lysåbne og våde natur, herunder især de vidtstrakte hedeblader og økosystemerne omkring Omme Å. Tilgroning med vedplanter er en konstant trussel, og der er gennemført en omfattende indsats for at bevare områdets lysåbne natur og de tilknyttede arter igennem fortsat hedepleje i form af afbrænding, græsning, slåning og rydning af træer og buske. Ydermere er et program til sikring af mere naturlig hydrologi i form af især lukning af afvandsgrøfter under gennemførelse. Planlægningen søger at tilgodese de lokale publikumsinteresser bedst muligt. Dette sker igennem adgangsmuligheder, information og arrangement af guidede ture.

Indsatsen for perioden 2016-2027 (tillægsperioden) formuleres i tillæggets målsætnings- og aktivitetsafsnit. Således planlægges udvikling af militære anvendelsesformer, herunder mulighed for bevægelse i forbindelse med skydning, på skydebane B52 (Torsbæk), skydning kombineret med fremrykning i to skovområder (Østerige og Nygårds Plantage) samt udlægning af to områder (syd for Ndr. Ringvej Borrislejren og syd for Sorte Kro), der permanent kan anvendes til små militære gravearbejder.

Naturforvaltningen tilrettelægges som en videreførelse af den hidtidige løbende indsats i form af turnusslåning (500 ha), turnusafbrænding (1.200 ha), nul-tolerance for invasive plantearter på Borris Hede (2.000 ha), græsning (207 ha) og jagtfrit område i Omme Ådal (600 ha). Til dette kommer en ny indsats, med særlig fokus på

Natura 2000-naturværdier, bestående af pleje ved slåning af surt overdrev (7,1 ha) ved Foldager, afskrælning af våd hede (2,5 ha) ved Gårdmosedam, rydning af 3,9 ha hede ved Nygårdshøj og gennemførelse af et større rydningsprojekt på Gundesbøl Hede (235 ha). Ydermere gennemføres i tre delområder hydrologiprojekter i form af etablering af søsystemer i mosaikstruktur. Der gennemføres bestandspleje gennem deltagelse i lokale projekter som udsætning af lakseyngel og regulering af skarv og mårhund. Ligeledes målsættes udsætning af bæver i Omme Å-systemet som en del af den nationale forvaltning af arten. Der fastsættes en endelig afklaring af mulighederne for at etablere et vildthejn rundt om hele Borris Skydeterræn. Dette med henblik på langsigtet at ekstensivere driften mod overgangen til et selvforvaltende system under begrebet "rewilding". Ligeledes fastsættes, at der for skovarealerne på Borris

Skydeterræn gennemføres en særlig driftsplan. Aktiviteter, der er planlagt efter drifts- og plejeplanen, men ikke gennemført, er overført til dette tillæg, med mindre de er opgivet.

I tillægget til drifts- og plejeplanen fastsættes der ikke nye aktiviteter i forhold til publikum, men der planlægges med fortsat udvikling af informationsmateriale og gennemførelse af guidede ture afstemt efter behov og lokale ressourcer.

Tillægget gør det ud for handleplanen for Natura 2000-område nr. 67 Borris Hede. Planen er vedtaget af Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelse den 20. december 2016. En beskrivelse af drifts- og plejeindsatsen er tilgået Ringkøbing-Skjern kommune med henblik på indarbejdelse i den kommunale Natura 2000-handleplan.

2. INDLEDNING

Afsnittet omhandler Forsvarsministeriets implementering af Natura 2000-planlægningen igennem drifts- og plejeplaner eller tillæg til disse. Heri beskrives planprocessen samt planlægningens formål, målgruppe og omfang. Endelig indeholder afsnittet en introduktion til Natura 2000-planlægningen konkret på Borris Skydeterræn.

2.1 International naturbeskyttelse på Forsvarsministeriets terræner

Forsvarsministeriet er som dansk myndighed direkte forpligtet af den internationale lovgivning på naturbeskyttelsesområdet, herunder reglerne i EU's direktiver, hvoraf Fuglebeskyttelsesdirektivet fra 1979 og Habitatdirektivet fra 1992 spiller en central rolle i beskyttelse og bevarelse af biodiversiteten. Forsvarsministeriets skyde- og øvelsesterræner udgør ca. 33.000 ha, hvoraf ca. halvdelen er udpeget som Natura 2000-område. Af dette areal udgør over halvdelen egentligt udpegede naturtyper, hvor det særligt er de lysåbne, våde og næringsfattige typer, Forsvarsministeriet råder over og forvalter. Mange af disse er i dag generelt truede som følge af fragmentering, næringsstofpåvirkning, tilgroning m.v., og tilsvarende er mange af de arter, som er tilknyttet naturtyperne, beskyttelseskrævende. Forsvarsministeriet har dermed en forpligtelse til at iværksætte en aktiv forvaltning og plejeindsats, der sikrer naturtyper og arter i en gunstig bevarelsesstatus, og samtidig tilgodeser de krav, der stilles til Forsvarsministeriets terræner som uddannelsessteder for militære enheder.

2.1.1 Natura 2000-planlægningen i Danmark

Danmark har som en del af implementeringen af international naturbeskyttelseslovgivning besluttet at gennemføre særlig planlægning for områder udpeget efter EU's Habitatdirektiv og Fuglebeskyttelsesdirektiv samt Ramsarkonventionen, de såkaldte Natura 2000-områder. Områderne er udpeget for at bevare naturtyper og levesteder for vilde plante- og dyrearter, som er sjældne,

truede eller karakteristiske for EU-landene. Naturtyperne og arterne repræsenterer vigtige, bevaringsværdige dele af europæisk natur.

For hvert Natura 2000-område udarbejdes jf. Miljømålsloven statslige *Natura 2000-planer*, som på grundlag af en basisanalyse fastlægger en målsætning og et indsatsprogram for området. Begge er bindende. Den første Natura 2000-plan omfattede perioden 2009-2015. Denne plan er afløst af den anden Natura 2000-plan, der gælder perioden 2016-2021, og som er vedtaget april 2016. For fredskovspligtige skove er planperioden 12 år, og for disse foreligger først en ny plan i 2022.

Efter den endelige vedtagelse af Natura 2000-planerne udarbejder kommunerne en handleplan for, hvordan de vil realisere indsatsen. Naturstyrelsen varetager planlægningen for skovnaturtyper og marine områder. For offentligt ejede arealer kan den offentlige lodsejer gennem fx. drifts- og plejeplaner selv forestå Natura 2000-planlægningen.

2.1.2 Natura 2000-planlægning på Forsvarsministeriets arealer

Ca. 60 af Forsvarsministeriets skyde- og øvelsesterræner, heraf 20 større skyde- og øvelsesområder, indgår i større eller mindre omfang i Natura 2000-netværket. Således skal Forsvarsministeriets nuværende aktiviteter, herunder både militære aktiviteter og de driftsmæssige aktiviteter, der resulterer i en given naturtilstand, vurderes i forhold til den statslige planlægning. På dette

grundlag skal Forsvarsministeriet gennemføre passende foranstaltninger med henblik på at undgå forringelse af beskyttede naturtyper og levesteder for arter. Ydermere skal Forsvarsministeriet træffe passende foranstaltninger med henblik på at undgå forstyrrelse af de arter, for hvilke områderne er udpeget, for så vidt disse forstyrrelser har betydelige konsekvenser for opnåelse af bevaringsmålsætningen for de beskyttede arter. Den generelle bevaringsmålsætning for Natura 2000-områderne er at sikre eller genoprette en gunstig bevaringsstatus for de arter og naturtyper, som områderne er udpeget for at beskytte.

Forsvarsministeriet anvender Natura 2000-planerne i vurderingen af indsatsen i plejeplanerne. Natura 2000-planerne der er udarbejdet af Naturstyrelsen på grundlag af basisanalyser, identificerer trusler, der i planerne angives *som aktuelt forekommende og konkrete påvirkningsfaktorer, der enkeltvis eller i samvirkning vil kunne forhindre, at naturtyperne og arterne opnår gunstig bevaringsstatus*. Forsvarsministeriet opfatter Natura 2000-planerne som "screeninger", der identificerer alle aktuelle trusler. Ud fra dette vurderer Forsvarsministeriet mulighederne for at bidrage med en relevant indsats og gennemfører igennem sin planlægning konkrete aktiviteter, der kan imødegå de oplistede trusler.

Siden 1991 er der for 44 af Forsvarsministeriets terræner udarbejdet drifts- og plejeplaner med henblik på at opnå en tilfredsstillende balance mellem behovet for nødvendig uddannelse og træning af enheder under realistiske vilkår og hensynet til naturbeskyttelse og rekreative interesser. For 19 af de terræner, der har Natura 2000-udpegninger, foreligger der drifts- og plejeplaner, der fungerer som redskab til opfyldelse af Forsvarsministeriets forpligtelse til planlægning inden for Natura 2000-områderne og andre aspekter af implementering af international naturbeskyttelseslovgivning. Teknisk sker dette ved, at Forsvarsministeriet indarbejder Natura 2000-planlægningen i drifts- og plejeplanerne på lige fod med øvrige formelle forskrifter, hvilket sker i forbindelse med den løbende revision af eksisterende drifts- og plejeplaner eller ved udarbejdelse af nye. I tilfælde, hvor der foreligger relativt nye drifts- og plejeplaner, vil Natura

2000-planlægningen sikres gennem tillæg til disse. På større lejede arealer tager udlejer eller kommunen initiativ til Natura 2000-planlægningen. Forsvarsministeriet vil her være en central samarbejdspartner. For en række af Forsvarsministeriets små arealer, fx fyr, udkigsstationer eller depoter, med Natura 2000-udpegning er Natura 2000-planlægningen overladt til kommunen i samarbejde med Forsvarsministeriets lokale repræsentation.

Nærværende plantillæg er et tillæg til **Borris Skydeter-ræn, Drifts- og plejeplan 2013-2027** (FBE, 2013). Det vedrører Natura 2000-planlægning for Natura 2000-område nr. 67 Borris Hede (Miljøministeriet, Naturstyrelsen 2016), der er sammenfaldende med Borris Skydeterræn.

2.2 Tillæg til drifts- og plejeplaner

Tillæg til drifts- og plejeplaner beskrives mere detaljeret i det følgende.

2.2.1 Formål og målgruppe

Formålet med tillæg svarer til formålet med "moder"-drifts- og plejeplanerne. Formålet er at **sikre et bindende dokument**, der

- beskriver de militære, naturbeskyttelses- og driftsmæssige målsætninger, der knytter sig til et givet terræn,
- fremlægger en status for terrænets værdier og anvendelse,
- foretager en analyse af, hvordan målsætningerne bedst tilgodeses og forenes, herunder en evaluering af den hidtidige indsats.
- opstiller langsigtede visioner, driftsmodeller og konkrete aktiviteter for forvaltningen i den pågældende planperiode, og
- sikrer ejerskab til planlægningen blandt såvel interne som eksterne bidragsydere igennem inddragelse i tilbudsprocessen.

Den primære målgruppe for drifts- og plejeplaner og tillæg er **den stedlige, forvaltende militære myndighed**, der har ansvaret for den daglige drift af terrænet og implementering af drifts- og plejeplaner, samt **de militære brugere**. Hertil kommer **øvrige myndigheder**, frem for alt kommunen, som med planerne opnår et solidt og

veldokumenteret udgangspunkt for administrationen af lovgivning på terrænerne, særligt lovgivning om planlægning, miljømål, naturbeskyttelse og vandløb. Endelig er planerne rettet mod **befolkningen**, herunder ikke mindst lokale interessenter, der ønsker at anvende terrænerne til fritidsformål. Planerne er nærmere beskrevet i Bestemmelse for drifts- og plejeplaner (FBE, 2011).

I tilfælde, hvor drifts- og plejeplanen for et terræn er relativt nyt, kan tillæg beskrive status, analyse, visioner og driftsmodeller alene i resumé og med henvisning. Aktivitetsafsnittet i tillæg kan supplere aktiviteter i den gældende drifts- og plejeplan, eller erstatte disse, hvis en stor del af aktiviteterne er gennemført, og det skønnes, at en samlet, revideret aktivitetsbeskrivelse gør implementeringen mere operationel.

2.2.2 Proces for plantillæg

Drifts- og plejeplaner og tillæg hertil for Forsvarsministeriets terræner udarbejdes af FES med inddragelse af de militære brugere og relevante eksterne interessenter, herunder især kommunerne, Naturstyrelsen, centrale interesseorganisationer samt relevante nabo-lodsejere.

Inddragelsen sker ved konsultation og formel intern og ekstern høring.

2.2.3 Omfang af tillæg til drifts- og plejeplaner

Tillæg har normalt som hovedsigte at implementere forpligtelser i forhold til Natura 2000-planerne og vil derfor primært være rettet mod planlægning på de arealer, der på det enkelte terræn ligger inden for et Natura 2000-område, og hvor der ikke allerede er iværksat en hensigtsmæssig indsats til opfyldelse af Natura 2000-målene. Tillægget omfatter de aktiviteter, der har relevans i forhold til trusler, indsatsprogram og mulige virkemidler beskrevet i den gældende Natura 2000-plan, og hvor Forsvarsministeriet som myndighed er forpligtet til at gennemføre en aktiv indsats, der sikrer en gunstig bevaringsstatus for naturtyper og arter.

Tillæg kan desuden omfatte en række yderligere temaer, som siden vedtagelse af drifts- og plejeplanen eller tidligere tillæg hertil har vist sig aktuelle i forhold til planlægningen, herunder aktiviteter og projekter til at udvikle den militære anvendelse af områderne samt publikumsorienterede mål.

Figur 2-1. Borris Hede er landets største og mest sammenhængende hedeområder.

2.3 Tillæg for Borris Skydeterræn

Nærværende tillæg er knyttet til drifts- og plejeplan for Borris Skydeterræn 2013-2027 (FBE, 2013), der gennemførtes i 2013 og afløste den tidligere (og første) plan, der var gældende for 1998-2012. Tillægget har som primær funktion at sikre implementeringen af forpligtelserne i henhold til Natura 2000-plan 2016-2021 (Miljøministeriet, Naturstyrelsen, 2016). Desuden indrages en række øvrige målsætninger.

2.3.1 Planperiode

Planperioden starter sammen med gældende Natura 2000-plan (2016) og varer til udløb af gældende drifts- og plejeplan (2027). Det forudsættes, at der i den resterende periode for drifts- og plejeplanen vil udarbejdes yderligere tillæg, fx ved ikrafttræden af 3. Natura 2000-planperiode (2022), eller hvis andre forhold påkræver et tillæg. Der kan være tale om en egentlig revision af drifts- og plejeplanen, fx en midtvejsrevision (ca. 2021).

2.3.1 Paradigme

Tillægget følger Forsvarsministeriets paradigme for drifts- og plejeplaner og tillæg hertil. Af hensyn til operationaliteten er afsnittene om målsætning og aktiviteter gennemskrevet og erstatter de tilsvarende afsnit i drifts- og plejeplanen. Målsætninger og tilhørende aktiviteter, der er opfyldt/gennemført siden drifts- og plejeplanens vedtagelse i 2013, er således taget ud og i relevant omfang overført til statusafsnittet. I en række tilfælde er målsætninger videreført eller justeret. Ligeledes er opstillet nye målsætninger. Statusafsnittet i tillægget medtager kun ændringer i forhold til drifts- og plejeplanen. Det samme gælder analyseafsnittet. Visions- og modelafsnittet, der indgår i drifts- og plejeplanen, behandles ikke yderligere i tillægget.

2.3.3 Evaluering

Tillæg indeholder en evaluering af indsatsen i perioden 2013-2016 (se afsnit 5.1), og der anvendes følgende systematik, hvor de enkelte aktiviteter under "Status primo 2016" fordeles på følgende kategorier:

1. Gennemført: Aktiviteten har gennemgået nødvendig projektering og myndighedsbehandling, og planlagt feltindsats er gennemført. Hvis der er tale om en éngangsaktivitet, beskrives den kort i statusafsnittet. Hvis der er tale om en blivende aktivitet (fx græsning og afbrænding) gives en kort beskrivelse i statusafsnittet, og yderligere opstilles et fortsat mål og beskrives en aktivitet for den videre indsats. I nogle tilfælde er der i projekteringen eller den praktiske indsats foretaget ændringer fx grundet fysiske forhold, ændrede militære anvendelsesmønstre i projektområdet, ressourcer eller integration i beslægtede projekter i området. I så fald gives den en kort beskrivelse af ændringerne.

2. Projekteret: Aktiviteten har gennemgået nødvendig projektering og myndighedsbehandling, men feltindsats afventer. Den målsættes tillægget ved en henvisning til det pågældende ID i drifts- og plejeplanen. Hvis der er tale om en éngangsaktivitet, beskrives den kort i statusafsnittet. Hvis der er tale om en blivende aktivitet (fx græsning og afbrænding) gives en kort beskrivelse i statusafsnittet, og yderligere opstilles et fortsat mål og beskrives en aktivitet for den videre indsats. Også her kan der være tale om ændringer, der i så fald beskrives kort.

3. Planlagt: Aktiviteten er fortsat planlagt, men afventer projektering inden for planlagt tidshorisont. Aktiviteten beskrives med målsætning og overgår til den kommende planperiode ved henvisning til det pågældende ID i drifts- og plejeplanen.

4. Udsat: Aktiviteten er fortsat planlagt, men er udsat grundet forhold, som beskrives. Aktiviteten beskrives med målsætning og overgår til den kommende planperiode ved henvisning til det pågældende ID i drifts- og plejeplanen.

5. Opgivet: Aktiviteten er opgivet grundet forhold, som beskrives. Indgår ikke videre i tillægget.

I forlængelse af evalueringen beskrives den videre planlægning for de enkelte aktiviteter under følgende kategorier:

A. Ikke yderligere: Angiver en aktivitet, typisk en én-gangsaktivitet, der er gennemført og rapporteret, og hvor den målsætning, der har styret aktiviteten er opfyldt. Ligeledes aktiviteter, der af forskellige (beskrevne) årsager er opgivet.

B. Overgår til videre planlægning: Angiver en fortsat planlagt aktivitet, der ikke er påbegyndt, eller en gennemført aktivitet (typisk vedvarende aktiviteter fx græsning), der videreføres. Målsætningen opretholdes (evt. med justeringer) og bliver styrende for de fremtidige aktiviteter.

3. MÅLSÆTNING

Afsnittet beskriver indledningsvist Forsvarsministeriets generelle driftsmålsætninger, som overføres på de konkrete driftsmålsætninger for Borris Skydeterræn. De er opstillet og fordelt på en række strategiske, taktiske og operationelle mål inden for emnerne militæranvendelse, naturbeskyttelse og publikumshensyn. Målene er indbyrdes forbundet fra det overordnede og langsigtede til det konkrete og kortsigtede. De omsættes til aktiviteter (afsnit 7).

3.1 Forsvarsministeriets generelle driftsmålsætninger

Målsætningen for driften af Forsvarsministeriets arealer er sammensat af mål for militær anvendelse, naturbeskyttelse og publikumshensyn. Disse mål konkretiseres og prioriteres i drifts- og plejemålsætningerne for de enkelte terræner. De generelle og langsigtede drifts- og plejemålsætninger hidrører fra en række af Forsvarsministeriets bestemmelser, der i planlægningsprocessen udmøntes til arealspecifikke og kortsigtede drifts- og plejemålsætninger for de enkelte arealer.

3.1.1 Militær anvendelse

Arealerne på Forsvarsministeriets skyde- og øvelses-terræner anvendes af Forsvarsministeriets og andre enheder primært til uddannelse. Arealerne skal derfor fremstå så varierede som muligt, så de over tid indeholder de terræntyper, der er behov for til militære uddannelser.

3.1.2 Naturbeskyttelse

Forsvarsministeriets arealer udgør i kraft af mange års militær anvendelse, ekstensiv drift og målrettet naturpleje nogle af de bedst bevarede naturområder i Danmark. Mange terræner er helt eller delvist udpeget som naturarealer af international betydning med krav om en aktiv indsats for at sikre gunstig bevarelsesstatus for særligt udpegede naturtyper og arter, bl.a. gennem en indsats mod truslerne herunder næringsstofberigelse,

tilgroning, uhensigtsmæssig hydrologi og invasive arter. Hertil kommer, at der på alle terræner potentielt forekommer arter, der kræver særlig beskyttelse fx odder, danske arter af flagermus, visse krybdyr- og paddearter samt insekt- og plantearter. Yngle- og rasteplasser for dyr og planter omfattet af Habitatdirektivets bilag II og IV er beskyttet ifølge Naturbeskyttelseslovens § 29 a og § 29 b. Ifølge Naturbeskyttelseslovens § 52 er offentlige myndigheder endvidere forpligtet til at sikre en god plejetilstand på en række beskyttede naturtyper på offentlige arealer. Forsvarsministeriets arealer rummer ydermere andre væsentlige samfundsmæssige værdier i form af fortidsminder og andre kulturspor, som skal beskyttes.

3.1.3 Publikumshensyn

Hovedparten af Forsvarsministeriets terræner er tilgængelige for civilt publikum, når arealerne ikke anvendes til militær uddannelse. De skal derfor kunne være rammen om gode oplevelser i forbindelse med såvel organiseret som uorganiseret brug. Publikums adgang formidles og kanaliseres hensigtsmæssig i forhold til militære aktiviteter og faciliteter samt naturområder og arter, der kræver særlig beskyttelse mod forstyrrelser.

3.2 Konkrete driftsmålsætninger for Borris Skydeterræn

De kort- og langsigtede målsætninger for Borris Skydeterræn er sammensat af en række strategiske, taktiske og operationelle mål. De strategiske mål udtrykker de

langsigtede mål for den fremtidige drift. De taktiske mål tager udgangspunkt i den kommende planperiode og er kontrollerbare på periodeniveau. De operationelle mål udgør de mest handlingsorienterede mål, der i lighed med de taktiske mål også er kontrollerbare inden for planperioden. Samlet set tjener de taktiske mål til opfyldelse af de strategiske mål, ligesom de operationelle mål skal sikre opfyldelse af de taktiske mål. Ved hjælp af denne struktur er de strategiske, taktiske og operationelle mål sammenkoblede for at tydeliggøre den røde tråd gennem drifts- og plejeplanens dispositioner fra det overordnede til det konkrete niveau.

Målene opstilles skematisk for at lette overskueligheden og støtte både den løbende og den afsluttende

evaluering af planen. Strukturen lægger op til opfyldelse af Forsvarsministeriets generelle beslutning om at sikre evaluering af drifts- og plejeindsatsen, jf. Forsvarets Miljø- og naturstrategi (Forsvarsministeriet, 2016). Målsætningen for Borris Skydeterræn fremgår af de følgende skemaer.

3.2.1 Militære målsætninger

Det er et grundlæggende mål at bevare Borris Skydeterræn som et velfungerende uddannelsessted med mulighed for udvikling af skydeterrænet for at sikre Totalforsvarets behov. Der henvises til strateginotat for Borris Skydeterræn (FES, 2015). De militære mål er sidestillet med naturbeskyttelsesmålene.

Taktisk	Strategisk	Operationel
Der sikres et antal forskellige skydebaner, svarende til mindst det nuværende (49), fordelt langs den 28 kilometer lange ringvej. Der skydes udefra og ind mod den centrale del af terrænet. Nuværende eksterne stillingsområder skal som minimum bevares. Nuværende fare- og nedslagsområder må ikke reduceres. Der sikres en ramme på ca. 250 skydedage om året. Mulighederne for fremrykning ved kørsel i kombination med skydning udvikles i tilknytning til eksisterende skydebaner. Mulighederne for fremrykning til fods i kombination med kamp (skydning) i udpegede skovområder udvikles som en del af en samlet plan for skovforvaltningen. Mulighederne for gennemførelse af små gravearbejder, hvor der reetableres til vegetationsniveau, sikres ved udlægning af særlige graveområder. Mulighederne for etablering af skydefaciliteter for finskytter med skydning på afstande op til 1.200 meter udvikles. Bestemmelser og restriktioner for færdsel og ophold i terrænet, herunder for kørsel uden for veje og spor, videreføres som efter den tidligere drifts- og plejeplan og blivende bestemmelser (BB). Delarealer friholdes helt for militær brug. Synergien mellem den militære brug af terrænet og en ekstensiv naturforvaltning i storskala afklares endeligt.	Borris Skydeterræn sikres som et af Forsvarets vigtigste skydeterræner. Det skal kunne anvendes først og fremmest af Hærens enheder til skydning med alt fra håndvåben til artilleri til og med delingsniveau. Desuden skal terrænet kunne anvendes af Hjemmeværnet, Flyvevåbnet, Søværnet og specialkorpserne med tilhørende relevante våbentyper. Det sikres, at skydninger gennemføres i hovedsagen fra eksisterende anlæg og skydestandpladser, og at der kan øves enhedsskydninger op til og med delingsværdi (ca. 20 personer), samt at flere forskellige enheder kan gennemføre forskellige former for skydninger på samme tid. Borris Skydeterræn udvikles til at kunne imødekomme et uddannelsesbehov, der stiger i takt med styrkeopbygningen og med øget intensitet i forbindelse med klargøring og uddannelse af enheder, der skal deltage i internationale missioner. Borris Skydeterræn udvikles til at tilgodese fleksible muligheder for tilpasning af skydninger, herunder fx anlæggelse af baner til træning i bevoksede områder, bevægelighed inden for det enkelte skydeanlæg, anlæg til både defensive og offensive enhedsskydninger samt samtidig deltagelse af infanteri og køretøjer. Den langsigtede konsolidering af Borris Skydeterræn som militært uddannelsessted opnås igennem demonstration af foreneligheden af militær brug med bevarelsen og udviklingen af et enestående naturområde med høj grad af fri, naturlig dynamik, hvor aktiv drift og pleje begrænses mest muligt.	Oversigtsforhold, dækning på skydebaner, brandsikring etc. sikres gennem de operationelle mål for rydning, delvis rydning, slåning og afbrænding, der er anført nedenfor under naturbeskyttelse. Med henvisning til gennemførelse af en samlet plan for skovforvaltningen, som anført nedenfor under naturbeskyttelse, udpeges 2 områder (Østerrige, 20 ha, og Nygårds Plantage, 8 ha), hvor der i forbindelse med fremrykning til fods kan gennemføres kamp (skydning) i skov. Der udlægges 2 permanente områder (hhv. 85 ha i et ca. 500 m bredt bælte syd for Ndr. Ringvej syd for Borrislejren, og 86 ha syd for Sorte Kro), hvor der kan gennemføres små gravearbejder. Disse indtegnes på grundkortet (kortbilag 1). Et areal i terrænets sydøstlige hjørne, afgrænset af Foldagervej, Blåbjergvej, Østre Ringvej og Ørbækvej (Store Engmose, 265 ha) friholdes fortsat helt for skyde- og øvelsesaktiviteter, herunder nedslag, kørsel samt færdsel til fods. Omme Ådal friholdes fortsat for nedslag og militære øvelsesaktiviteter. Der iværksættes inden 2017 en endelig udredning af fordele og ulemper ved etablering af et vildthejn langs terrænets yderkant med henblik på sikring af lysåben natur ved græsning af relevante arter af vilde dyr.

3.2.2 Naturbeskyttelse

Målene for naturbeskyttelse på Borris Skydeterræn er affødt af områdets store naturværdier, herunder bevarelsesmålsætninger for både internationalt og dansk beskyttede naturtyper og arter samt helt almindeligt forekommende og ikke beskyttede danske landskaber, naturtyper og arter. Natura 2000-målsætningerne spiller en særlig rolle. En række forudsætninger holdes fortsat for øje, herunder statens erhvervelse af området i 1902, fredningen af Borris Sønderland i 1903 og den planlagte, men ikke gennemførte fredning fra 1991. Na-

turbeskyttelsesmålene for terrænet er sidestillet med de militære mål.

De strategiske, taktiske og operationelle mål fremgår af følgende skemaer. Af hensyn til overskueligheden er målene grupperet i en rækkestruktur, hvor inddelingen følger en række overordnede temaer, herunder fx Natura 2000. Således omsættes Natura 2000-planens overordnede og konkrete målsætninger typisk til strategiske eller taktiske mål, mens de i plejeplanens indsatsprogram omsættes til taktiske eller operationelle mål.

Strategisk	Taktisk	Operationelt
Natura 2000 Borris Skydeterræn skal i videst muligt omfang sikre den økologiske integritet af Natura 2000-område nr. 67- Borris Hede. Områdets økologiske integritet sikres gennem fortsat militær anvendelse, en for naturtyperne hensigtsmæssig pleje og hydrologi, en lav næringsstofbelastning, gode sprednings- og etableringsmuligheder og et højt niveau af naturlig dynamik. Naturtyperne på hederne sikres i god-høj naturtilstand. Omme Å og de mindre vandløb sikres gode fysiske forhold og en god vandkvalitet med et varieret dyre- og planteliv. Naturtyper og arter skal have en gunstig bevaringsstatus. For naturtyper og for arters levesteder, der er vurderet til natur/skovtilstandsklasse I eller II og gunstig prognose, skal udviklingen i areal og tilstand være stabil eller i fremgang. For naturtyper og arters levesteder, der er vurderet til natur/skovtilstandsklasse III-V og/eller ugunstig prognose, skal udviklingen i natur/skovtilstand være i fremgang, således at der opnås natur/skovtilstand I-II og gunstig bevaringsstatus, såfremt de naturgivne forhold giver mulighed for det. Det samlede areal af naturtypen/levestedet skal være stabilt eller i fremgang, hvis naturforholdene tillader det. For naturtyper uden tilstandsvurderings-system er målsætningen gunstig bevaringsstatus. Det betyder, at tilstanden og det samlede areal af naturtyperne stabiliseres eller øges.	Kortlagte habitatnaturtyper på udpegningsgrundlaget De vandtilknyttede naturtyper - Søbred med smårter (3130), Kransnålsalge-sø (3140), Næringsrig sø (3150), Brunvandet sø (3160), Vandløb (3260), Å-mudderbanke (3270) - sikres igennem begrænsning af næringstilførsel, lysåbenhed og tilstræbelse af naturlig hydrologi. De våde naturtyper - Våd hede (4010), Tidvis våd eng (6410), Hængesæk (7140), Tørvelavning (7150), Riggær (7230) - sikres gennem naturpleje og naturlig hydrologi. De tørre naturtyper - Visse-indlandsklit (2310), Revling-indlandsklit (2320), Græs-indlandsklit (2330), Tør hede (4030), Enekrat (5130) sikres gennem pleje og rydning. Surt overdrev (6230) sikres gennem pleje og bekæmpelse af invasive arter. De fragmenterede naturtyper - Hængesæk (7140), Hængesæk (7140), Tørvelavning (7150) sikres ved naturpleje. Riggær (7230) søges udvidet, hvor de naturgivne forhold gør det muligt. Der sikres sammenhæng mellem forekomster af Riggær (7230) i Omme Ådal med henblik på at gøre arealet mere robust. Skovnaturtyperne - Stilkege-krat (9190), Skovbevokset tørvemose (91D0) og Elle- og askeskov (91E0) - sikres ved begrænsning af næringstilførsel. Da våd hede er en truet naturtype, prioriteres denne højere end tør hede også selvom det vil kunne betyde en mindre nedgang i arealet af tør hede.	Til sikring af våd hede, tør hede, surt overdrev, tinksmed, hjejle mv. gennemføres løbende hedepleje ved slåning (ca. 500 ha) og regelmæssig afbrænding (ca. 1.200 ha) – primært på Borris Sønderland og Gundesbøl Hede. Til sikring af våd hede, tør hede mv. gennemføres fortsat løbende bekæmpelse af glansbladet hæg og italiensk gyvel ved etablering af en "nul-tolerance" på Borris Sønderland (ca. 2.000 ha). Til sikring af tør hede m.v. gennemføres inden 2018 rydning af 3,9 ha ved Nygårdshøj og inden 2020 et rydningsprojekt på 235 ha på Gundesbøl Hede. Til sikring af surt overdrev gennemføres inden 2017 slåning med opsamling på 7,1 ha ved Foldager. Til sikring af våd hede m.v. gennemføres inden 2018 afskrælning af græsvegetation område vest for Gårdmosedam (2,5 ha). Til sikring af våd hede, tør hede, hængesæk og levesteder for tinksmed, hjejle m.v. videreføres græsning nord for Ndr. Ringvej (149 ha), i Fuglemosen (55 ha) samt ved Skjern Å vest for lejren (3 ha). Til sikring af hængesæk og andre lys-åbne naturtyper optimeres græsning fra naturligt forekommende arter langs Omme Å igennem opretholdelse af et jagtfrit område (ca. 600 ha) afgrænset mod nord af Gravlvej og mod syd af Hældgårdsvej. Til modvirkning af tilgroning med træer og buske og således til sikring af lys-åbne forhold på naturtyper og stor naturlig dynamik langs Omme Å udsættes senest 2019 bæver i åsystemet.

Strategisk	Taktisk	Operationelt
For arter uden tilstandsvurderings-system og for deres levesteder er målsætningen gunstig bevaringsstatus. Det betyder, at tilstanden og det samlede areal af levestederne for de udpegede arter stabiliseres eller øges, således at der er grundlag for tilstrækkelige egnede yngle- og fourageringsområder for arterne. Natura 2000-området bidrager til at sikre eller genoprette levesteder for en levedygtig bestand af de udpegede arter på nationalt og/eller internationalt niveau.	Arter på udpegningsgrundlaget Arterne Grøn køllegråmus (1037) Bækklampret (1096) og Laks (1106) sikres ved opretholdelse af en god vandkvalitet i Omme Å. For laks skal på lang sigt opnås en selvreproducerende stigende eller stabil bestand, som er uafhængig af udsætning af lakseyngel. Forholdene for arten i Borris Skydeterræns del af Skjern Å-systemet skal være så gode, at der ydes et rimeligt og proportionalt bidrag til målsætningen for hele åsystemet (opgang af min. 1.000 gydefisk om året). Odder (1355) sikres fortsat velegnede levesteder. Tilstanden og det samlede areal af levesteder for fugle på udpegningsgrundlaget for fuglebeskyttelsesområdet stabiliseres eller øges, således at der er tilstrækkeligt med egnede yngle- og fourageringssteder for arterne i området. For følgende arter målsættes en bestand på: Tinksmed: Mindst 10 par. Rødrygget tornskade: Mindst 20 par. Natravn: 20 par.	Til sikring af laks deltager Borris Skydeterræn løbende i et lokalt samarbejde om udsætning af lakseyngel i Skjern og Omme Å. Til beskyttelse af lokale fiskebestande, herunder laks, deltager Borris Skydeterræn i et lokalt program for regulering af skarv. Til beskyttelse af jordrugende fuglearter, herunder tinksmed, deltager Borris Skydeterræn i lokal regulering af mårhund. Til forbedring af forholdene for tinksmed, odder mv. udvikles inden 2019 mere naturlig hydrologi i 3 delområder. Dette sker ved udgravning af vandhuller i mosaik-struktur. Der er tale om Sortekær (bruttoareal ca. 4 ha), et område sydøst for Foldager (bruttoareal ca. 5 ha) og Store Engmose (bruttoareal ca. 14 ha). Følgende aktiviteter, som er planlagt eller projekteret i perioden 2013-2016, men ikke gennemført, gennemføres (se afsnit 7.12). Det gælder: 4 rydningsprojekter, 1 delvis rydningsprojekt, 2 kultiveringsprojekter og 6 hydrologiprojekter.
Særligt beskyttede arter (Habitatdirektivets Bilag IV) Levevilkår for Bilag IV-arterne/-artsgrupperne på hele terrænet bevares og forbedres.	Flagermus: Træer med hulheder sikres bl.a. gennem videre udvikling af urørt skov og habitattrægrupper. Krybdyr: Yngle- og overvintringssteder styrkes gennem sikring og udvidelse af lysåbne arealer. Padder: Yngle- og overvintringssteder styrkes gennem sikring og udvidelse af lysåbne arealer, vandområder og arealer med naturlig hydrologi.	Der henvises til nedenstående målsætning for skov og ovenstående målsætning for lysåbne arealer.
Øvrige naturværdier De listede, nationalt beskyttede, værdifulde, forskelligartede og egns karakteristiske naturtyper, landskaber og arter, som Borris Skydeterræn i øvrigt repræsenterer, skal sikres i en gunstig tilstand. Inden for rammerne af den militære brug skal generelt understøttes en mangfoldig natur.	Naturtyper Arealer med hede, mose og overdrev sikres igennem pleje og genskabelse af naturlig hydrologi. Søer, herunder særligt hedesøer sikres naturlig hydrologi. Vandløb sikres i god tilstand evt. igen nem naturpleje. Sletter og andre arealer styrkes som naturområder.	Til sikring af de dansk beskyttede naturtyper samt levesteder for krikand, stor tornskade, vendehals, trane m.fl. gennemføres ovennævnte plejetiltag i form af rydning, slåning, afgræsning mv. Til sikring af havørn og andre forstyrrelsesfølsomme arter opretholdes de nuværende adgangsregler.

Strategisk	Taktisk	Operationelt
	Arter Listede, beskyttede og øvrige arter, herunder konkret: krikand (20 par), stor regnspove (20 par), stor tornskade (3 par), vendehals (30 par), trane (2 par), havørn (1 par) og hare (stigende), sikres gode levesteder. Bestandene af hjortevildtarter øges til sikring af bl.a. en maksimal naturpleje-effekt.	
Fortidsminder Fortids- og kulturminder i området sikres.	Gravhøje og andre kulturminder beskyttes mod skadelig brug og bevares igennem hensigtsmæssig pleje.	Til sikring af gravhøje andre kulturminder opretholdes nuværende beskyttelse og gennemføres løbende vedligehold af afmærkning og pleje af 14 gravhøje, 5 milestene.
Skov (se også ovenfor om 3 habitat-skov-naturtyper) Forsvarets skove skal fremstå robuste og modstandsdygtige i forhold til eksterne påvirkninger fra storm, klimaændringer og skadevoldere. Skovene skal sikres en omfattende strukturmæssig variation og hydrologi, så de til enhver tid opfylder de militære behov til uddannelsesmæssig brug, adgang, sløring og støjdæmpning. Forsvarets fredskovsarealer skal drives efter naturnære skovdriftsprincipper. Drifts- og plejebeslutninger skal understøtte omstillingsprocessen. Skovdriften skal gennemføres, så den lever op til kravene om skovcertificering jævnfør både FSC og PEFC. Skovdriften skal specielt fokusere på at bevare og skabe brede og varierede skovbryn langs ydre og indre skovrande. Langs vejkanter, spor og omkring vej-kryds skal der, hvor det er relevant, skabes og vedligeholdes åbne områder. Foryngelse skal i videst muligt omfang baseres på naturlig foryngelse. Overgangsfasen fra traditionel til naturnær skovdrift vil suppleres med indplantede eller – såede træer. Forekomst af dødt ved er en nøglefaktor for skovens naturindhold. Tilstedeværelse af døde og døende gamle træer i alle bevoksninger skal sikres. På arealer uden tilstrækkelig forekomst af dødt ved gennemføres en aktiv indsats for at skabe såvel stående som liggende dødt ved. Stormfald håndteres ved en indsats, der ligeligt tilgodeser militære og naturbeskyttelsesmæssige mål og sekundært prioriterer en økonomisk fordelagtig drift.	Skovdriften på Borris Skydeterræn tilrettelægges efter en særlig plan med følgende sigtelinjer: Forsvaret opstiller langsigtete skovdykningsmæssige mål for fredskovsarealerne gennem udlægning af skovudviklingstyper på ca. 560 ha af Borris Skydeterræn jf. FBE (2013) – Skovudviklingstyper, kortbilag 2. For at beskytte den biologiske mangfoldighed udlægges minimum 15 % af det samlede skovbevoksede areal på Borris Skydeterræn til urørt skov. Hugst af træer skal fortrinsvis ske gennem måldiameterhugst. Det sikres, at minimum 5 træer/ha efterlades til ælde og naturligt henfald. Eksisterende dødt ved i form af stående og væltede døde træer efterlades i bevoksningerne. Hule træer, træer med reder samt nedfaldne grene og kvasbunker efterlades. Der sikres dødt ved igennem bl.a. udlægning af habitattrægrupper. Der udvikles en plan for konvertering af skovarealerne på Borris Skydeterræn jf. målsatte skovudviklingstyper. Der udvikles en plan for håndtering af stormfald på Borris Skydeterræn.	Følgende målsættes for skovdriften (udspecificeret i aktivitetsafsnittet): Græsning i skovområder nord for Nord. Ringevej og i Fuglemosen videreføres. Status som urørt skov i Nygårds Plantage registreres på Skov- og naturudviklingskortet. Etablerede habitattrægrupper registreres på Skov- og naturudviklingskortet. Der udarbejdes i 2019 en særlig skovdriftsplan for Borris Skydeterræn indeholdende revision af skovudviklingstyper, konverteringsmodeller, driftsmodeller, stormfaldsmodeller etc.

3.2.4 Publikumshensyn

Strategisk	Taktisk	Operationel
Borris Skydeterræns arealer anvendes rekreativt som udflugtsmål og oplevelsessted for offentligheden under hensyn til sikkerhed samt militære og naturbeskyttelsesmæssige interesser.	Offentlig adgang til terrænet sikres efter nuværende regler. Publikumshensynet prioriteres igennem foldere og andet informationsmateriale rettet mod besøgende. Guidede ture bevares og sikres som en velegnet metode til formidling af områdets brede anvendelse og naturbeskyttelse.	Information om adgangsmuligheder til terrænet opdateres løbende. Ny publikumsfolder udarbejdes senest 2019. System af infotavler opdateres løbende. Der gennemføres guidede ture afstemt efter behov og lokale ressourcer.

Figur 3-1. Rundbladet soldug er en kødædende plante, der trives i kanten af de fugtige hedemoser.

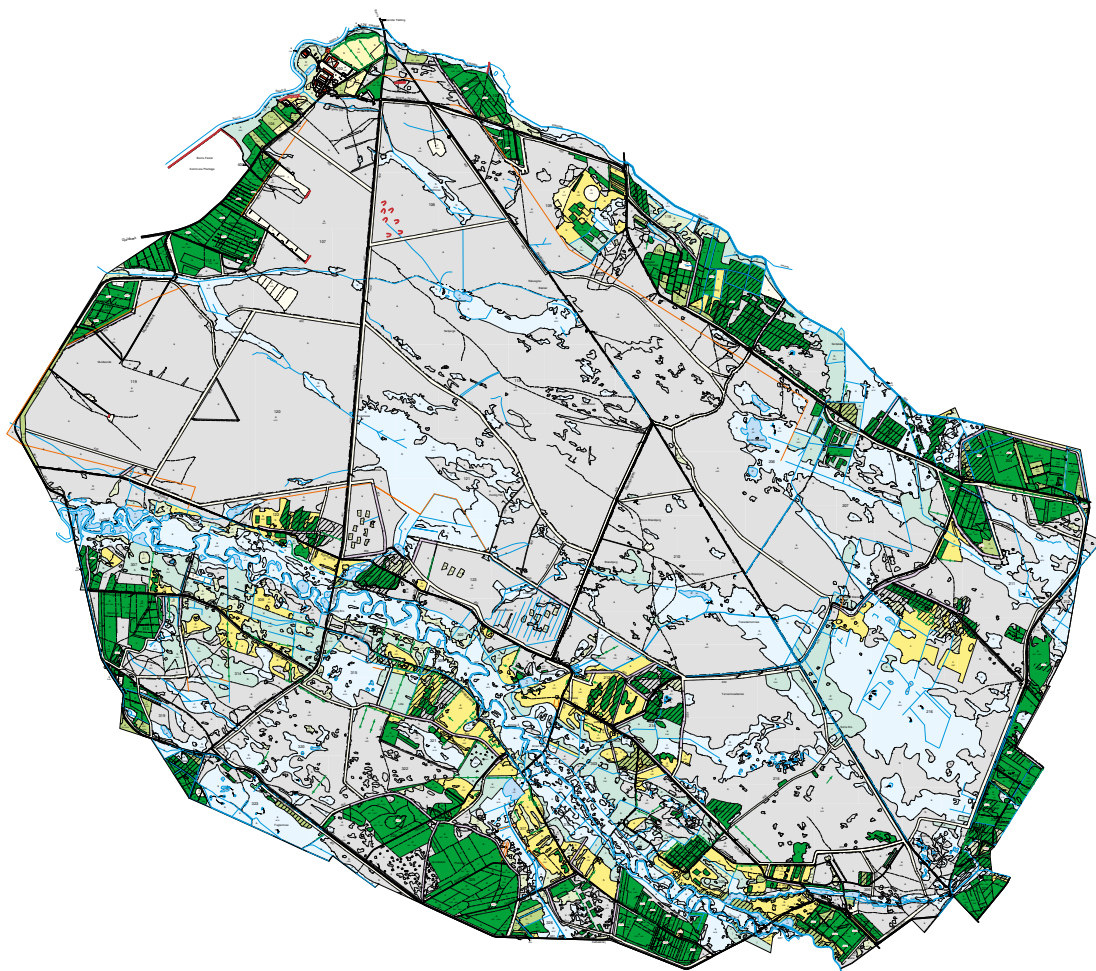
4. STATUS

Dette afsnit giver en status for værdierne på Borris Skydeterræn pr. medio 2016. Der henvises grundlæggende til status i den gældende drifts- og plejeplan suppleret med forhold, der er væsentligt ændret siden 2013, herunder navnlig ny kortlægning af Natura 2000-natur.

4.1 Ejendomsoversigt og kortgrundlag

Figur 4-1 giver en oversigt over terrænet pr. 1. januar 2016. De matrikulære forhold er siden drifts- og plejeplanens vedtagelse ændret i et begrænset omfang. Det militære areal i Borris udgør samlet 4.732 ha. Der hen-

vises i øvrigt til grundkortet (kortbilag 1). Registreringen af arealanvendelsen er opdateret, men ændringerne er så begrænsede, at der i nærværende tillæg henvises til drifts- og plejeplanen.

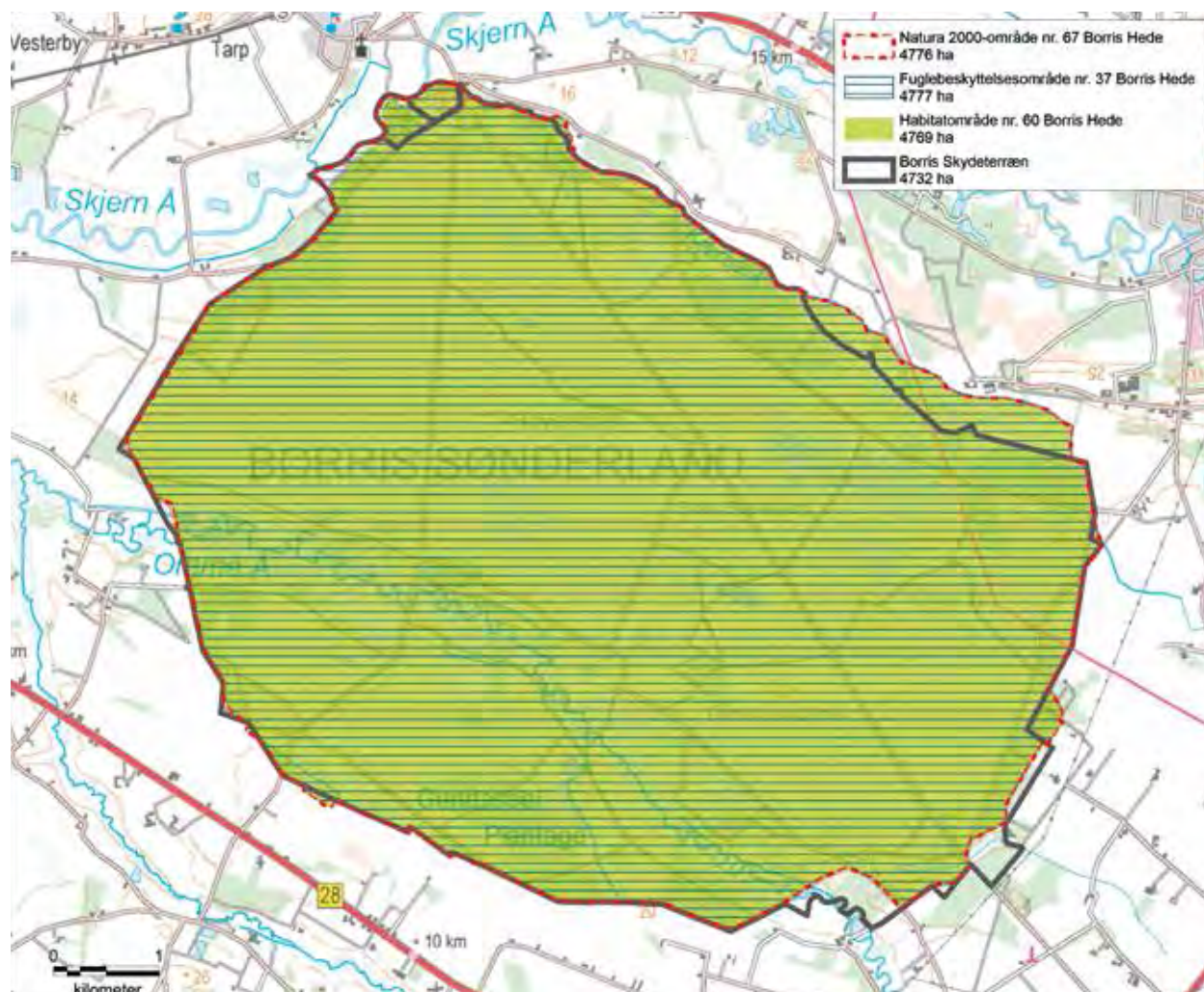
Figur 4-1. Borris Skydeterræn. Oversigtskort. Terrænet er på 4.732 ha.

4.2 Militær anvendelse

Der henvises grundlæggende til beskrivelsen af den militære anvendelse af Borris Skydeterræn i drifts- og plejeplanen. I perioden 2013-2016 er der ud over tilpasning og vedligehold af skydebaner etableret en række nye faciliteter, herunder udvikling af skydningen fra bane 52 med henblik på mulighed for fremrykning i kombination med skydning. Der er projekteret med passage af Torsbæk. Projektet videreudvikles fortsat. Ligeledes er der i 2014 etableret en såkaldt kampgrøft ved Gravlvej (se Figur 5-2). Med henblik på overvågning af terrænet, herunder især overvågning af brand, er der foretaget udbygning af videoovervågningsudstyr, herunder fx opstillet mast ved Tårnvej.

4.3 Naturbeskyttelse

Borris Skydeterræn rummer meget store naturværdier, hvilket er indgående beskrevet i FBE (2013). Der er særlig fokus på terrænets udpegning som Natura 2000-område, hvor der er en række ændringer, der beskrives nedenstående. Med hensyn til de øvrige naturværdier henvises til FBE (2013), ligesom der nedenstående gives supplerende information om arter, der over de sidste tre år har været genstand for en mere detaljeret kortlægning.

Figur 4-2. Afgrænsning af Natura 2000-område nr. 67 med de underliggende beskyttelsesområder samt Borris Skydeterræn.

4.3.1 Natura 2000-området

Borris Skydeterræn er næsten sammenfaldende med Natura 2000-område nr. 67 - Borris Hede - bestående af dels et habitatområde og dels et fuglebeskyttelsesområde. Disse områder er uændrede i udstrækning siden første planperiode, og i forhold til Borris Skydeterræn er der kun tale om meget små justeringer som følge af ændringer i matrikelforhold. Afgrænsningen af

områderne, overlappet og terrænet fremgår af Figur 4-2.

4.3.2 Udpegningsgrundlaget

Udpegningsgrundlaget for beskyttelsesområderne fremgår af Tabel 4-1. Data stammer fra Basisanalysen (Naturstyrelsen, 2014). Tabelteksten angiver ændringer siden første planperiode.

Beskyttelsesområde	Naturtype, navn og nummer	Art, navn og nummer m.v.
Habitatområde nr. 60	Visse-indlandsklit (2310) Revling-indlandsklit (2320) Græs-indlandsklit (2330) Søbred med småurter (3130) Kransnålalge-sø (3140) Næringsrig sø (3150) Brunvandet sø (3160) Vandløb (3260) Å-mudderbanke (3270) Våd hede (4010) Tør hede (4030) Enekrat (5130) Surt overdrev* (6230) Tidvis våd eng (6410) Hængesæk (7140) Tørvelavning (7150) Riggær (7230) Stilkeke-krat (9190) Skovbevokset tørvemose* (91D0) Elle- og askeskov* (91E0)	Grøn kølleguldsmed (1037) Bæklampret (1096) Laks (1106) Odder (1355)
Fuglebeskyttelsesområde nr. 37		Rørdrum Rørhøg Hjejle Tinksmed Mosehornugle Rødrygget tornskade Hedehøg Hedelærke Natravn

Tabel 4-1. Udpegningsgrundlaget for beskyttelsesområderne under Natura 2000-område nr. 67 Borris Hede. * angiver prioriterede naturtyper. Naturtyper og arter med kursiv er tilføjet udpegningsgrundlaget siden første planperiode. Blå kærhøg er udgået. Alle fuglearter optræder som ynglende (Y) på udpegningsgrundlaget.

4.3.3 Naturtypekortlægning

Ud af de 20 naturtyper på udpegningsgrundlaget er der kortlagt 17 på Borris Skydeterræn. Tabel 4-2 giver en oversigt over typerne og deres areal på terrænet. Der er samlet 3.151 ha, hvor langt størsteparten er lysåbne na-

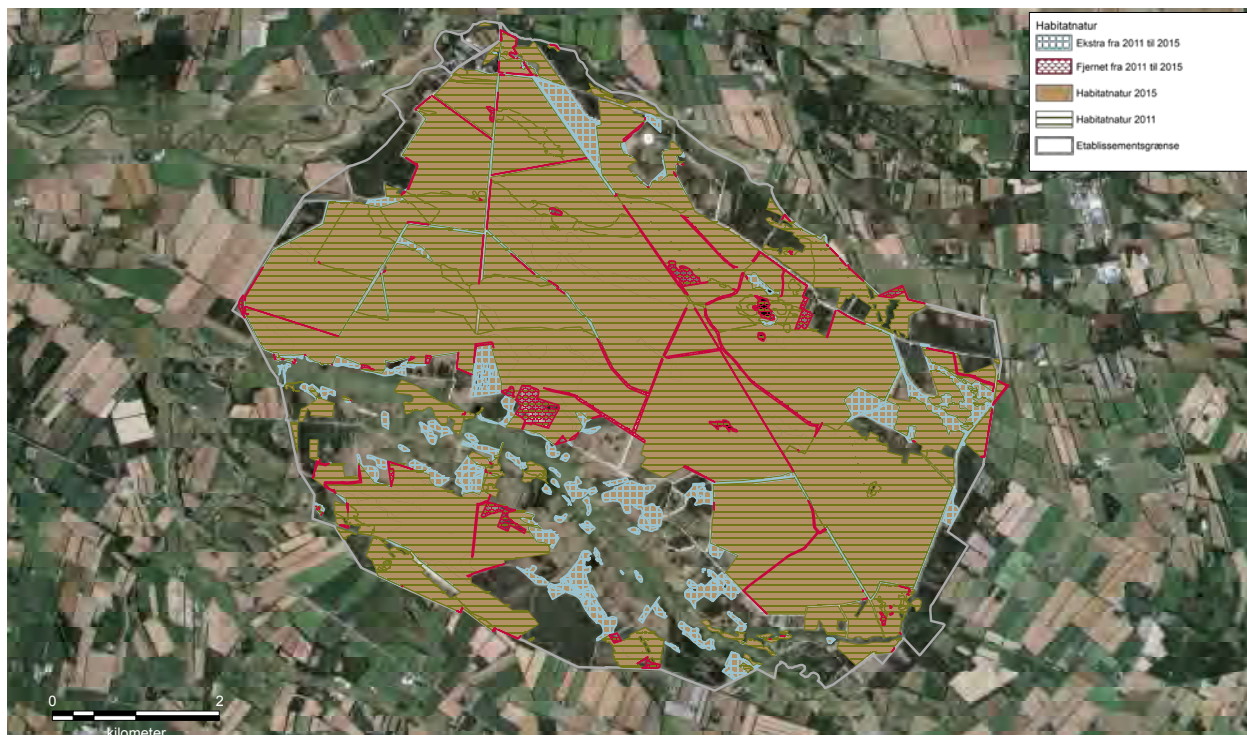
turtyper. 90 % af disse udgøres af våd og tør hede. Kun 1,3 ha udgøres af sø-naturtyperne. 20,1 ha udgøres af tre skovnaturtyper, hvoraf kortlægningen af elle- og askeskov er ny. Typerne er mere omfattende beskrevet i FBE (2013).

Naturtype	Tilstand					Areal [ha]
	Ej vurderet	Høj	God	Moderat	Ringe	
Søtyper		0,2	1,1			1,3
Brunvandet sø		0,2	0,2			0,4
Næringsrig sø			0,8			0,8
Søbred med småurter			0,2			0,2
Lysåbne naturtyper	0,7	10,4	1.379,5	1.615,30	124,2	3.130,2
Græs-indlandsklit				2,8		2,8
Hængesæk			33,4	12,2		45,5
Kalkoverdrev			0,1			0,1
Revling-indlandsklit			97,5	87,3	2	186,8
Rigkær			1,1	4,4		5,5
Surt overdrev			2,1	32		34,1
Tidvis våd eng			10,2	8,9		19,1
Tør hede	0,7		724,3	994,7	55,2	1.774,8
Tørvelavning			8,4	2,5		10,9
Visse-indlandsklit			2,5	8,4	0,5	11,4
Våd hede		10,4	500,1	462,1	66,6	1.039,1
Skovnaturtyper	19,4					19,4
Elle- og askeskov	1,5					1,5
Skovbevokset tørvemose	9,7					9,7
Stilkeke-krat	8,1					8,1
Total	20,1	10,6	1.380,6	1.615,3	124,2	3.150,9

Tabel 4-2. Fordelingen af kortlagte habitatnaturtyper på Borris Skydeterræn samt for de fleste typer ligeledes vurdering af tilstanden.

Den geografiske kortlægning af naturtyperne er ændret fra første til anden kortlægning. Figur 4-3 viser områder, hvor der dels er kortlagt ny habitatnatur (276 ha), og dels hvor der er udtaget tidligere kortlagt natur (82 ha). Ændringerne kan tillægges, at kortlægningen er blevet mere præcis, og at kriterierne for kortlægning af nogle naturtyper er justeret. Hertil kommer, at der kan være nye naturtyper på udpegningsgrundlaget, og at den seneste registrering medtager naturtyper, der ikke tidligere har været omfattet af kortlægningen. Dette giver sig udslag i

nye areelle polygoner med betydelige naturtypeforekomster (samlet ca. 250 ha), som skal håndteres igennem tillægget. Tilsvarende er nogle areelle polygoner med tidligere kortlagt habitatnatur udgået (samlet ca. 65 ha), hvilket kan tillægges dels, at naturtypen har ændret sig, og dels at kriterierne for kortlægningen i nogle tilfælde er skærpet. Som et led i præciseringen af kortlægningen er der foretaget justering af afgrænsningen, hvilket viser sig som linjeformede polygonændringer typisk langs veje. Denne del håndteres ikke yderligere i tillægget.

Figur 4-3. Ændringer i kortlægningen af habitatnatur på Borris Skydeterræn fra 1. til 2. planperiode. Blå skravering: Ny kortlagt habitatnatur. Rød skravering: Udtaget habitatnatur. Skraveringerne viser brutto-polygoner for kortlægningen, og i nogle tilfælde er de enkelte naturtyper ikke kortlagt med fuld dækning inden for disse. Bruttoarealet på kortet svarer derfor ikke nødvendigvis til det nettoareal, der er angivet for de enkelte naturtyper i Tabel 4-3.

Tabel 4-3 viser arealet for habitatnaturtyper kortlagt i nye polygoner. Der er sammenlagt tale om 276 ha, hvoraf summen af arealer over én ha udgør 247 ha. Tilsvarende viser Tabel 4-3 arealet for habitatnatur, der er udgået af kortlægningen fra første til anden planperiode. Her er arealet 49 ha, hvoraf summen af kortlægninger over én ha udgør 44 ha. Arealerne er ikke

direkte sammenlignelige med polygonerne på Figur 4-3, da naturtyperne i nogle tilfælde kun er kortlagt på en vis procentdel af de på figuren angivne polygoner. Nogle naturtypekortlægninger på et givet areal er ændret fra én type til en anden type (fx tør hede til våd hede). Dette kommer hverken til udslag på kortet eller i arealopgørelsen.

Naturtype	Nyt areal [ha]	Fjernet areal [ha]
Søtyper	1,2	0,0
Brunvandet sø	0,3	
Næringsrig sø	0,8	
Søbred med småurter	0,2	
Lysåbne naturtyper	273,6	48,6
Hængesæk	16,4	0,7
Kalkoverdrev	0,1	
Revling-indlandsklit	9,0	
Rigkær	4,9	
Surt overdrev	31,7	
Tidvis våd eng	16,8	
Tør hede	77,0	46,5
Tørvelavning	2,7	
Visse-indlandsklit	0,6	
Våd hede	114,4	1,4
Skovnaturtyper	1,4	0,0
Elle- og askeskov	0,5	
Skovbevokset tørvemose	0,4	
Stilkeke-krat	0,4	
Total	276,3	48,6

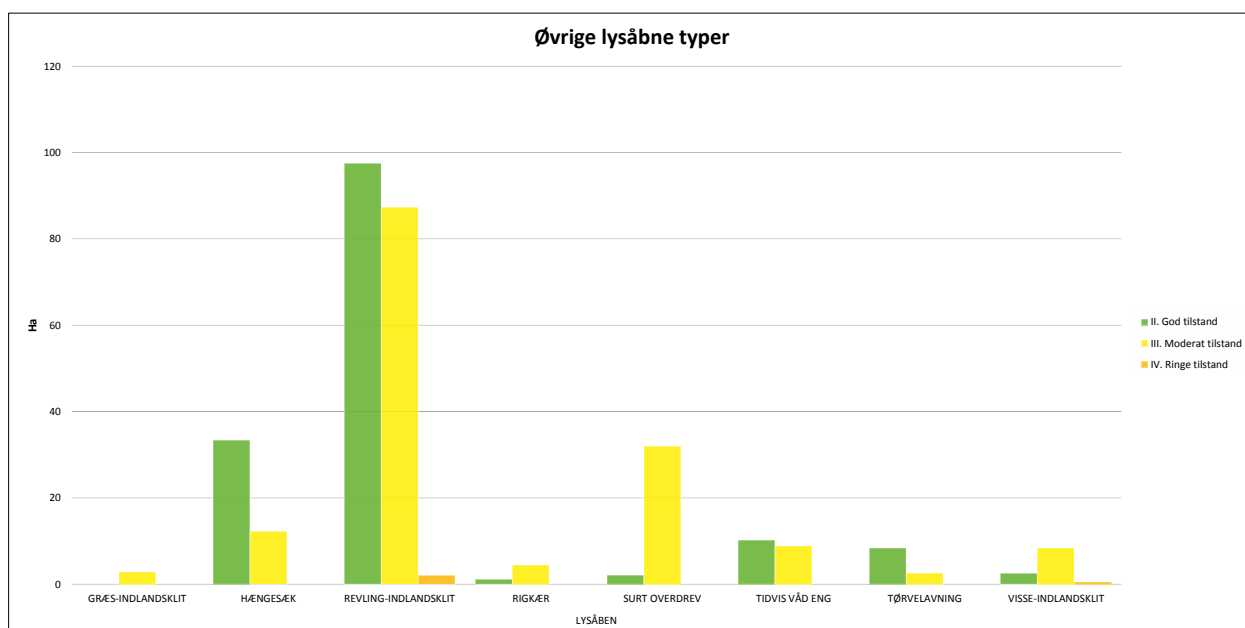
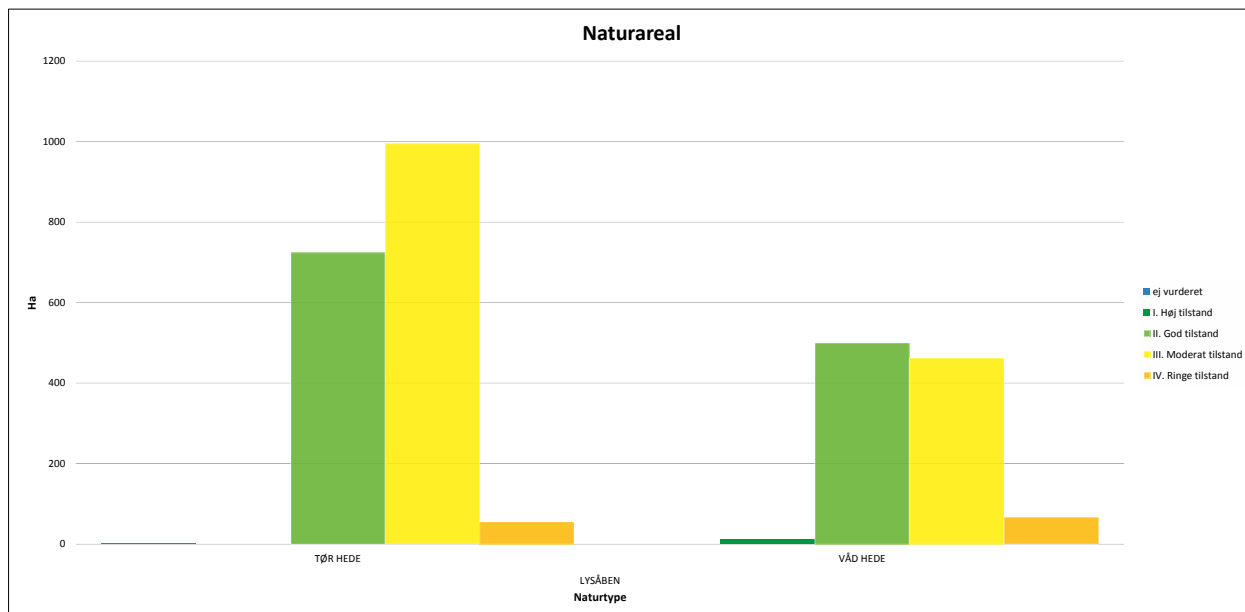
Tabel 4-3. Fordelingen af nye og fjernede kortlægninger af habitatnaturtyper sammenlignet med den kortlægning, der lå til grund for første planperiode.

4.3.4 Naturtypetilstand

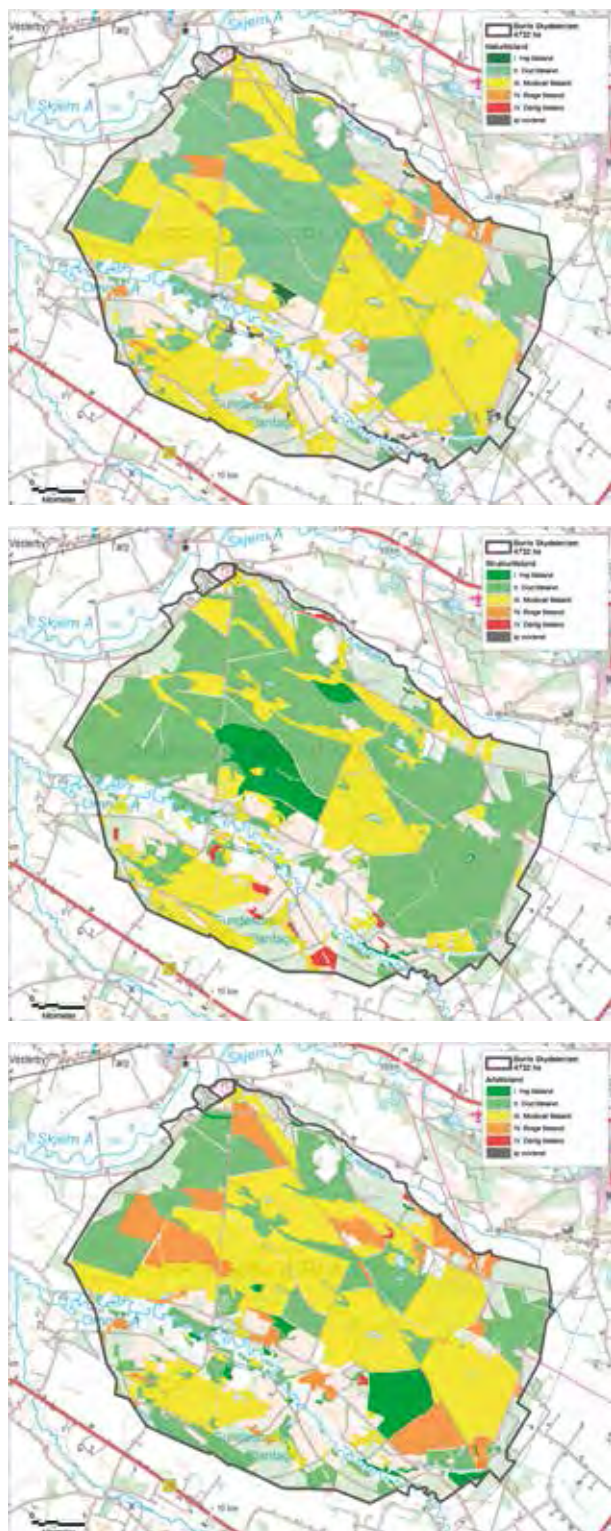
De fleste af habitatnaturtyperne er tilstandsvurderede. Status og arealfordelingen for de enkelte naturtyper fremgår af Tabel 4-2 og Figur 4-4. Figur 4-5 viser geografisk tilstandsvurderingen af habitatnatur på Borris Skydeterræn. Denne fremstilling rummer nogle kilder til

fejltolkning, idet der i nogle polygoner er kortlagt flere typisk beslægtede naturtyper, fx tør hede og våd hede (de såkaldte mosaikpolygoner), som i det enkelte polygon kan have forskellig tilstand. Hvor der indgår flere naturtyper i et polygon er tilstanden angivet for den naturtype, der har den dårligste tilstand.

4. STATUS

Figur 4-4. Tilstanden for lysåbne habitatnaturtyper på Borris Skydeterræn. Øverst tør hede og våd hede, der udgør 90 % af det samlede kortlagte areal af habitatnaturtyper.

Figur 4-5. Tilstanden i forhold til den konkrete kortlægning af habitatnatur på Borris Skydeterræn. Øverst ses naturtilstand, i midten strukturel tilstand, nederst artstilstand. Kilde MiljøGIS

De lysåbne naturtyper er alt overvejende i enten god eller moderat tilstand. For den mest udbredte naturtype, nemlig tør hede, er tilstanden på hovedparten af arealet (ca. 1.000 ha eller 56 %) i moderat tilstand. 744 ha (42 %) er i god tilstand, og resten (50 ha eller 2 %) er i ringe tilstand. For våd hede er der overvægt af areal med god tilstand, men også betydelige kortlægninger med moderat og 67 ha med ringe tilstand.

For de ny-kortlagte naturtyper surt overdrev, rigkær, visse indlandsklit og græsindlandsklit er tilstanden moderat for størstedelen af arealet. For revling-indlandsklit er tilstanden god på godt halvdelen af arealet og moderat på resten.

De 11 brunvandede søer har alle høj eller god tilstand. De øvrige sønaturtyper er indtil videre registreret i et lavere antal, men overordnet set er også disse i en god tilstand.

4.3.5 Natura 2000-arter

Udpegningsgrundlaget for Natura 2000-område Borris Hede omfatter én pattedyrart (odder), ni fuglearter, to fiskearter og én insektart, i alt 13 arter (Tabel 4-1). Forekomst og kortlagte levesteder gennemgås i det følgende.

Fugle

Alle fuglearterne er anført som ynglefugle på udpegningsgrundlaget. Der er kortlagt og tilstandsvurderet levesteder for arterne tinksmed, rørhøg og rødbrum. For de øvrige arter er der ikke kortlagt levesteder; men det vurderes, at der kan være aktuelle eller potentielle levesteder for arterne inden for arealer ejet af Forsvarsministeriet. De ni fuglearter fremgår af Tabel 4-4 og gennemgås kort i det følgende.

Udpegningsgrundlag	Levested (ha) afrundede cirkatal	Bestand Kilde (se tekst) ↓						
		1	2	3	4	5	6	7
Rørdrum (LC)	200		1?	1?	0?	0		0
Rørhøg (LC)	4.200		1?	2	?	2		0
Hjejle (CR)	2.500	1?	0	1-3	0?	0-1	0	0
Tinksmed (VU)	200		6-7	5-7	1-3	1-5	3	3-5
Mosehornugle (EN)	4.000		1-2 (1969) 1 ? (1979)	2	0?	0		0
Rødrygget tornskade (LC)	4.000		Min 10	21-23	Ca. 25	<21		Ca. 25
Hedehøg (EN)		1?			1?		1?	0
Hedelærke (NT)				1?	6-9			5-6
Natravn (LC)					10-20			10-20

Tabel 4-4. Sammenstilling af data på ynglende fuglearter på udpegningsgrundlaget for Fuglebeskyttelsesområdet på Borris Skydeterræn. Tallene angiver antal ynglepar. Levestedets areal på terrænet er angivet for udpegningsarter. Der er tale om et afrundet cirkatal, der refererer til angivelser i basisanalysen for Natura 2000-planen. Kilder: Salomonson 1955¹; Christensen, J.H., 1988²; Miljøministeriet, Skov- og Naturstyrelsen og Forsvarskommandoen, 1998³; Olsen & Østergaard, 2010⁴; Naturstyrelsen, 2011⁵; registreringer foretaget i planlægningsprocessen 2012⁶; DOF 2016⁷. CR= Kritisk truet, EN= Moderat truet, VU= sårbar, NT= Næsten truet, LC= Mindst bekymring. NA= Ikke mulig.

Rørdrum er tæt knyttet til lokaliteter med store vanddækkede rørskove ved søer, fjorde og brede vandløb. Den danske bestand er gået betydeligt frem i de senere år. Der er ikke kendskab til, at arten yngler på Borris Skydeterræn. Der vurderes ikke at være trusler for arten inden for området.

Rørhøg yngler primært i vådområder med veludviklede rørskove og fouragerer desuden over dyrkede marker, enge og græsarealer. Den samlede danske ynglebestand er anslået til ca. 650 par. Der er næppe større trusler med rørhøg herhjemme, og artens bestandsudvikling og udbredelse synes at være stabil siden slutningen af 1980'erne. Der er ikke kendskab til, at rørhøg yngler på Borris Skydeterræn. Der vurderes ikke at være trusler for arten inden for området.

Hjejle (lavlandshjejle) er over de seneste 100 år gået stærkt tilbage og anses i dag for at være uddød som ynglefugl. På Borris Skydeterræn har der årligt/jævnligt ynglet hjejle frem til og med 2006, og senere har der muligvis været et par (2011). Der vurderes ikke at være trusler for arten inden for området.

Tinksmed er tæt knyttet til næringsfattige hedemoser, småsøer og kær på heder. Den var tidligere en ret almindelig ynglefugl i Jylland, men forekommer nu alene i Vest- og Nordvestjylland med i alt ca. 50 par. På Borris Skydeterræn har der gennem en længere årrække været en nogenlunde fast bestand af ynglende tinksmed på 2-4 par. Ynglefuglene ses i en eller flere af områderne Gåsemosedam, Langedam eller ved Vistelhøj. De nye systemer af søer, der er etableret ved Gundesbøl og Sorte Kro, ventes yderligere at kunne tiltrække ynglende tinksmed. Der vurderes ikke at være trusler for arten inden for området.

Mosehornugle yngler i Danmark på udyrkede arealer som strandenge, ådale og andre græsarealer. Den har tidligere været almindelig, men er efter 1950 gået kraftig tilbage. I område N67-Borris Hede er mosehornugle observeret et par gange i yngletiden; men der er aldrig med sikkerhed konstateret yngleforsøg. Der vurderes ikke at være trusler for arten inden for området.

Rødrygget tornskade yngler i en række mere eller mindre lysåbne naturtyper eks. heder, overdrev, ryddede

skovområder, ådale under tilgroning m.fl. Bestandsudviklingen for arten vurderes som stabil eller i de allersensreste år som i tilbagegang. Rødrygget tornskade ses meget hyppigt i Borris Skydeterræn, og bestanden vurderes til ca. 25 par og i en nogenlunde stabil forekomst over de senere år. Der vurderes ikke at være trusler for arten inden for området.

Hedelærke yngler i åbne, sandede områder med lidt spredt vegetation, så som heder, klitheder og ryddede områder i nåleskove. Bestandsudviklingen for hedelærke har været stabil. På Borris Skydeterræn vurderes bestanden til 5-6 par. Der vurderes ikke at være trusler for arten inden for området.

Hedehøg yngler i Danmark primært på marker med vinterafgrøder samt i hedemose og marskområder med lidt rørskov. Arten er tæt knyttet til Sønderjylland, hvor langt den største del af de 22-25 danske ynglepar findes. Hedehøg har som ynglefugl været i tilbagegang i Danmark både hvad angår bestand og udbredelsesområde. Der ses af og til hedehøg i yngletiden på terrænet. I de senere år har der formentlig været ynglevirksomhed, men der er ikke med sikkerhed konstateret reder eller unger. Der vurderes ikke at være trusler for arten inden for området.

Natravn yngler for det meste i åbne nåleskove primært i Jylland og pletvis på øerne. Den samlede danske bestand blev i midten af 1990'erne opgjort til 500-600 par. På Borris Skydeterræn er der de seneste år registreret en del syngende hanner, og DOF har vurderet bestanden til 10-20 par. Der vurderes ikke at være trusler for arten inden for området.

Insekter

Der er registreret larver af grøn kølleuldmed på to lokaliteter i Omme Å. Det vurderes at arten er i fremgang pga. forbedringer af vand- og vandløbskvaliteten i de vandløb, hvor arten lever.

Pattedyr

Det vurderes som sandsynligt, at odder lever i området omkring Omme Å. Arten er i fremgang i Danmark og har de senere år spredt sig til en række nye lokaliteter.

Fisk

Udpegningsarterne bæklampret og laks er ikke registreret inden for området i forbindelse med det nationale overvågningsprogram i perioden 2004-2012. Det vurderes, at arterne findes i Omme Å, og at der er egnede levedmuligheder i vandløbet. For at sikre laksens overlevelse i Skjern Å-systemet, som Omme Å er en del af, udsættes hvert år lakseyngel, som er et afgørende supplement til den naturlige yngelproduktion.

4.3.6 Øvrige arter

Der henvises primært til drifts- og plejeplanen med følgende supplement.

Fugle

I 2012 observeredes **havørn** hyppigere på Borris Skydeterræn, særligt i den sydlige del omkring Omme Å. I 2013 gjorde et par det første yngleforsøg nærmere betegnet i den vestlige del af Gundesbøl Plantage. Her har parret siden været fast ynglede og har i årene 2013, 2014 og 2015 fået hhv. tre, to og én unger på vingerne. Reden har flere gange været genopbygget, men inden for det samme delområde med yngre skovfyr. Også i foråret 2016 er der yngleaktivitet. **Trane** har i samme periode indfundet sig som ynglefugl med et par i 2014 (to unger) og tre par 2015 (hhv. nul, én og to unger). Yngleområdet er Store Engmose. **Blå kærhøg** har i løbet af 2015 udviklet en særlig rasteadfærd på Borris Skydeterræn, hvor der lejlighedsvist kan observeres op til 40 fugle, der natraster i Store Engmose.

Insekter

Der er i perioden 2013-2014 gennemført intensiv kortlægning af insektfaunaen på Borris Skydeterræn (Ternstrup & Wiberg, 2015).

Mosser

Bryologkredsen har på sin efterårsekskursion (11. oktober 2014) foretaget kortlægning af mosser i ved Kildesø og Blæsbjerg. Der er registreret ca. 30 arter af mosser med den største artsforekomst på våd hede ved Kildesø.

4.4 Publikumshensyn

Håndtering af publikum er fortsat et en høj prioritet på Borris Skydeterræn. Det sker gennem de generelle adgangsmuligheder til terrænet og gennem særlige arrangementer. Et eksempel er åbent hus-arrangementet ved terrænets 110 års jubilæum den 18. august 2013. Desuden afholdes guidede ture, rundvisninger for lokale foreninger, faglige grupper m.v. Samlet er der på årsbasis tale om 30-40 sådanne arrangementer.

I 2014 ophørte døgnbemandingen af hovedvagten i Borrislejren. Det afløstes at et system med information og instruktion gennem informationsstandere og foldere, der blev opdaterede i 2014. Publikumsfolderen foreligger på dansk og engelsk. Omlægningen har ikke medført væsentlige ulemper. Som et særligt initiativ har der siden 2015 været gennemført en særlig formidling af terrænets naturværdier på informationsskærme i hele Borrislejren.

5. ANALYSE

Dette afsnit indeholder en emneopdelt diskussion af, hvordan et indsatsprogram på en hensigtsmæssig og velafvejet måde kan tilgodese de opstillede målsætninger. Afsnittet indledes med en evaluering af indsatsen under den gældende drifts- og plejeplan i perioden 2013-2016. Derudover gennemgås en række yderligere temaer vedrørende Natura 2000-indsatsen og forhold vedrørende terrænets militære udvikling.

Forsvarsministeriets overordnede strategi om at tilgodese såvel militær som naturbeskyttelsesmæssige og publikumsorienterede mål påkræver i nogle tilfælde en afvejning, da der kan være modsætningsforhold imellem de enkelte målsætninger. Alene inden for de naturorienterede mål kan der være behov for en afvejning af modstridende mål. Denne afvejning foretages i det følgende. Der indledes med en evaluering af indsatsen under den gældende drifts- og plejeplan i perioden 2013-2016.

5.1 Evaluering af gældende plan

Drifts- og plejeindsatsen på Borris Skydeterræn blev senest evalueret i 2012 (FBE, 2012), hvilket skete i forbindelse med udarbejdelsen af den gældende drifts- og plejeplan (FBE, 2013). I forbindelse med nærværende

tillæg er der foretaget en fornyet evaluering, hvor indsatsen i perioden 2013-2016 er gennemgået. Evalueringen er foregået på basis af de aktivitetsskemaer, der ligger til grund for planlægningen, se nedenstående skemaer. Datainput til evalueringen stammer primært fra de statusoversigter, som FOD periodevis har givet FES i forhold til arbejdet under rammeaftale 8/2012. Yderligere er anvendt data fra den seneste basisanalyse for Natura 2000-området - Borris Hede (Miljøministeriet, Naturstyrelsen, 2014), feltregistreringer og anden dokumentation. Ydermere har FES (herunder DO Borris Skydeterræn og KCDK) været konsulteret. Evalueringen publiceres ikke separat. Se afsnit 2.3.3 for beskrivelse af systematik. Hvor der står "Rapport foreligger", henvises til intern afrapportering fra rådgiver (FOD) til FES.

5.1.1 Rydning af arealer

Id	Lokalitet	Afd.	Planlagt (ha)	Planlagt gennemført	Planlagt indsats	Status primo 2016	Videre planlægning
001	Store Engmose	216	41,5	2013	Forveddet opvækst oprykkes maskinelt.	Projekteret. Delvist gennemført.	Overgår til videre planlægning. Evt. hensyn til overnatende blå kærhøg analyseres.
002	Ved Sorte Kro	215	1,3	2013	6 delarealer, som ryddes i forbindelse med projekt "Sorte Kro".	Gennemført. Rapport foreligger.	Ikke yderligere.
003	Vistelhøj	216	0,4	2013	Der er tale om et birkemoseområde, som sikres mere lysåbent.	Gennemført delvist.	Overgår til videre planlægning.
004	Østerrige Plantage	313	18,3	2015	Rydningsprojekt til sikring og sammenhæng af hede.	Projekteret med ændringer (integration og flere aktiviteter). Gennemført delvist.	Overgår til videre planlægning.
005	Keldbæk Mose	318	23,4	2016	De dele af området, der ikke er habitathede, ryddes ikke.	Projekteret.	Overgår til videre planlægning.
006	Nord for Fuglemose	319	12,6	2014	Rydning til sikring af våd hede.	Gennemført.	Ikke yderligere.
007	Lille Gundesbøl	321	3,7	2013	Rydningen af bevoksninger indgår i "Lille Gundesbølprojektet"	Gennemført. Rapport foreligger.	Ikke yderligere.
008	Lille Gundesbøl	321, 322	Ca. 57	2015	Supplerende rydning af krat i et større område til sikring af hede.	Udsat på grund af risiko for forstyrrelse af havørn, der begyndte at yngle i området 2014.	Overgår til videre planlægning.

5.1.2 Delvis rydning af arealer

Id	Lokalitet	Afd.	Planlagt (ha)	Planlagt gennemført	Planlagt indsats	Status primo 2016	Videre planlægning
009	Nord for Ndr. Ringvej	117, 201	26,5	2016	Delvis rydning til sikring af halvåbent landskab	Projekteret herunder ændret, så det indgår i et samlet projekt for skovkonvertering i delområdet.	Overgår til videre planlægning.
010	Nord for Ndr. Ringvej	205	5,3	2016	Delvis rydning til sikring af halvåbent landskab	Gennemført.	Ikke yderligere.
011	Vest for Gundesbøl Plantage	324	21,2		Delvis rydning til sikring af habitathede. Rydningens omfang tilrettelægges også efter skydebanebehov	Projekteret. Der er gennemført lynghøst i området.	Overgår til videre planlægning.

5.1.3 Slåning

Slåning gennemføres efter en fastlagt model (7.3.1), men er ikke styret af aktiviteter henført til bestemte områder. Slåning gennemføres på alle terrænets hede- og græsarealer, der ikke er omfattet af anden pleje, i alt ca. 500 ha.

Slåning er i perioden 2013-2016 gennemført efter sædvanlig praksis.

5.1.4 Græsning

Id	Lokalitet	Afd.	Planlagt (ha)	Planlagt gennemført	Planlagt indsats	Status primo 2016	Videre planlægning
020	Nord for Ndr. Ringvej	101, 102, 115, 116, 117, 201	249	2013	Helårsgræsning	Gennemført som helårsgræsning med heste og kreaturer på 148,8 ha.	Overgår til videre planlægning.
022	Foldager nord	211	57	2013	Helårsgræsning	Udsat grundet sikkerhedsrisiko for græssende dyr.	Overgår til videre planlægning.
024	Foldager syd, Store Engmose, og Vistelhøj	216	329	2014	Analyse af muligheder for græsning	Projekteret som en del af projekt "naturlig græsning".	Overgår til videre planlægning.
028	Keldbæk Mose	318	18,3	Samordnes med ID 005	Helårsgræsning	Opgivet grundet arelets fødegrundlag og størrelse samt placering.	Ikke yderligere.
029	Fuglemose	323	55,3	2013	Helårsgræsning	Gennemført som sommergræsning med heste og kreaturer på 55,3 ha.	Overgår til videre planlægning

FBE (2013) beskriver en strategisk målsætning om udvikling af et enestående naturområde med høj grad af fri, naturlig dynamik og en tilhørende operationel målsætning. Målsætningen indeholder en iværksættelse af en udredning om fordele og ulemper ved en strategi, hvori naturen sættes fri, og hvor den nødvendige sikring af lysåben natur opnås igennem græsning (FBE, 2013 s. 22). Den pågældende udredning er initieret som et projekt under temaet naturlig græsning, hvor virkemidlet er indhegning af hele terrænet med henblik på at øge tætheden af græssende vilde dyr, herunder særligt krondyr, og med supplement af andre naturlige græssere. Projek-

tet foreligger i et udkast til projektdokument udarbejdet af FOD under rammeaftale 8/2012.

5.1.5 Afbrænding

Afbrænding gennemføres efter model 7.3.3. Aktiviteten er ikke anført på aktivitetskort, idet den opfattes som et generelt plejetiltag, der tilrettelægges på alle terrænets hedearealer, der ikke er omfattet af anden pleje. Det gælder særligt de centrale hedepartier, hvor mekanisk pleje af sikkerhedshensyn ikke lader sig praktisere. Samlet er der tale om ca. 1.200 ha.

Afbrænding af hedearealer er foregået regelmæssigt i perioden 2013-2016. Eksterne forhold så som vejrlig er bestemmende for muligheden for at gennemføre afbrænding. Indsatsen i 2015 var begrænset grundet, at visse

arealer har været brændt af i forbindelse med spontane brande forårsaget af skydning. Sammenlagt konkluderes, at afbrænding har været gennemført hensigtsmæssigt.

5.1.6 Afskrælning

Id	Lokalitet	Afd.	Planlagt (ha)	Planlagt gennemført	Planlagt indsats	Status primo 2016	Videre planlægning
036	Storemose	121	0,3	2014	Afskrælning	Opgivet grundet vandstandsforhold.	Ikke yderligere
037	Sorte Kro	215	0,7	2015	Afskrælning	Gennemført 2013. Rapport foreligger.	Ikke yderligere

5.1.7 Kultivering

Kultivering gennemføres efter model 7.4.1.

Id	Lokalitet	Afd.	Planlagt (ha)	Planlagt gennemført	Planlagt indsats	Status primo 2016	Videre planlægning
030	Vest for Foldager Plantage	207, 211	24,5	2013	Sandmarksdrift på gamle marker	Gennemført med ændringer	Ikke yderligere
031	Vest for Lovlund Plantage	216	6,4	2014	Sandmarksdrift på gamle marker	Gennemført med ændringer	Ikke yderligere
032	Ved Gravl Skole	303	7,5	2014	Sandmarksdrift på gamle marker	Projekteret. Areal slået. Kultivering afventer.	Overgår til videre planlægning
033	Syd for Hvolig Bro	308, 314	22,8	2015	Sandmarksdrift på gamle marker	Projekteret med ændringer	Overgår til videre planlægning
034	Øst for Lille Gundesbøl Plantage	316	1,6	2016	Sandmarksdrift på gamle marker	Opgivet grundet vandstandsforhold	Ikke yderligere
035	Ved Lille Gundesbøl Plantage	316, 322	13,7	2016	Sandmarksdrift på gamle marker	Opgivet grundet vandstandsforhold	Ikke yderligere
Ikke på kort	Brandbælter på terrænet		Ca. 25	2013	Hidtidige vildtagte pløjes/harves	Gennemført	Overgår til videre planlægning

5.1.8 Hugst og foryngelse

Id	Lokalitet	Afd.	Planlagt (ha)	Planlagt gennemført	Planlagt indsats	Status primo 2016	Videre planlægning
060	Nygårds Plantage	304	6,6	2013-2018	For hver én ha afdrives tre felter á ca. 10x10 m og indplantes med eg, skovfyr og birk (30-50 træer pr. felt) i planterør eller tilsvarende beskyttelse. Felter udvælges jævnt, eller hvor der er passende ankertræer. Der suppleres med indplantning af enkelttræer i eksisterende huller i kronedækket	Gennemført	Ikke yderligere

5.1.9 Habitattrægrupper og –træer

Habitattrægrupper og –træer udlægges efter model 7.2.4. Der henvises til grundkortet, hvor habitattrægrupper er anført som polygoner og nummer (afd.løbenr.)

Id	Lokalitet	Planlagt (ha)	Planlagt gennemført	Planlagt indsats	Status primo 2016	Videre planlægning
Hensynsnumre på grundkort	Skovareal undtaget urørt skov	I alt 24	Senest 2027	Etablering af habitattrægrupper efter model 7.2.4	Delvist gennemført. Justeringer foretaget. Stormfald 2014 har ændret behovet for kontrolleret sikring af dødt ved.	Overgår til videre planlægning.

5.1.10 Hydrologi

Projekter til sikring af mere naturlig hydrologi foregår efter model 7.1.9 og gennemføres i følgende delområder (ca. 240 ha).

Id	Lokalitet	Afd.	Planlagt (ha)	Planlagt gennemført	Planlagt indsats	Status primo 2016	Videre planlægning
040	Keldmose	108	Ca. 20	2013	Sikring af mere naturlig hydrologi. Eksisterende grøftelukninger renoveres. Der etableres fire nye.	Projekteret	Overgår til videre planlægning
041	Kildesø/Søbjerger	113	20	2014	Sikring af mere naturlig hydrologi. Eksisterende grøftelukninger renoveres. Der etableres to nye. Polygonen er ca.-areal.	Projekteret som en del af Storemoseprojektet.	Overgår til videre planlægning

Id	Lokalitet	Afd.	Planlagt (ha)	Planlagt gennemført	Planlagt indsats	Status primo 2016	Videre planlægning
042	Storemose	120	38	2014	Sikring af mere naturlig hydrologi. Eksisterende grøftelukninger renoveres. Der etableres tre nye. Polygonen er ca.-areal.	Projekteret	Overgår til videre planlægning
043	Hvollig	121	19	2017	Sikring af mere naturlig hydrologi. Eksisterende grøftelukninger renoveres. Der etableres seks nye. Polygonen er ca.-areal.	Projekteret	Overgår til videre planlægning
044	Sortekær	201	32	2015	Sikring af mere naturlig hydrologi. Eksisterende grøftelukninger renoveres. Der etableres én ny. Polygonen er ca.-areal.	Projekteret	Overgår til videre planlægning
045	Gårdmose-dam	206, 207	41	2015	Sikring af mere naturlig hydrologi. Eksisterende grøftelukninger renoveres. Der etableres fem nye. Polygonen er ca.-areal. Projekt afstemmes nøje med militære forhold.	Projekteret	Overgår til videre planlægning
046	Nordøst for Fuldager Bakke	207	4	2017	Etablering af fem vandhuller	Planlagt	Overgår til videre planlægning
047	Langdam	210	46	2013	Sikring af mere naturlig hydrologi. Eksisterende grøftelukninger renoveres. Der etableres tre nye. Polygonen er ca.-areal.	Opgivet grundet risiko for fosforudvaskning	Ikke yderligere.
048	Vest for Sorte Kro	215	13	2013	En del af det igangsatte projekt, hvor der blandt andet renoveres fem vandhuller.	Gennemført. Rapport foreligger	Ikke yderligere.
049	Lille Gundesbøl	321	0,2	2013	En del af det igangsatte projekt, hvor vandspejlet i bekkasinskrab udvides.	Gennemført. Rapport foreligger	Ikke yderligere.
050	Lille Gundesbøl	321	0,5	2013	En del af det igangsatte projekt, hvor der etableres to nye vandhuller.	Gennemført med ændringer. Rapport foreligger	Ikke yderligere.
051	Lille Gundesbøl	321	5	2013	En del af det igangsatte projekt, hvor der etableres fem nye vandhuller.	Gennemført. Rapport foreligger	Ikke yderligere.

Figur 5-1. Hydrologiprojektet vest for Sorte Kro (ID 048) "før og efter". Til venstre: 2012. Til højre: 2015.

5.1.11 Bekæmpelse af invasive plantearter

Bekæmpelse af invasive plantearter gennemføres efter model 7.6.1.

Id	Lokalitet	Afd.	Planlagt (ha)	Planlagt gennemført	Planlagt indsats	Status primo 2016	Videre planlægning
100	Borris Sønderland	107, 108, 113, 112, 119, 120, 121, 206, 210	1.800	2016	Løbende oprykning/nedskæring/slåning af glansbladet hæg og italiensk gyvel.	Gennemført delvist.	Overgår til videre planlægning.

5.1.12 Bekæmpelse af invasive dyrearter og regulering af ræv

Bekæmpelse af invasive dyrearter og regulering af ræv gennemføres efter model 7.6.2.

Borris Skydeterræn har deltaget aktivt i den nationale indsats for bekæmpelse af mårhund. Dette er sket i samarbejde med de lokale reguleringsjægere, der i flere tilfælde har opsporet og fanget mårhund på terrænet. Der er ikke gennemført nogen særlig indsats i forhold til regulering af ræv. Borris Skydeterræn har desuden bidraget til lokal indsats til regulering af skarv i Skjern Å.

Indsatsen vedrørende mårhund overgår til videre planlægning. Særlig indsats over for skarv målsættes. Særlig indsats over for ræv udgår.

5.1.13 Fortidsminder

FBE (2013) fastlægger løbende beskyttelse og pleje af 16 fortidsminder på Borris Skydeterræn heraf 14 gravhøje, fem milesten samt engvandingskanalen ved Omme Å.

Dette er gennemført. Fortidsminderne er i 2015 besigtiget af Holstebro Museum. Der foreligger rapport. Det konkluderes, at indsatsen til sikring og pleje på terrænet er tilfredsstillende. Overgår til videre planlægning.

5.1.14 Publikumshensyn

FBE (2013) foreskriver en indsats for publikum (efter model 7.9). Der er tale om dels at afholde guidede ture, informere om adgangsmuligheder til terrænet via internettet samt udarbejdelse af ny publikumsfolder.

Der afholdes årligt 30-40 guidede ture med en bred målgruppe. Der er tale om lokale grupper, foreninger og faglige ekskursioner. I 2014/2015 er der opstillet nye informationstavler langs Borriskrogvej. Information om adgang er organiseret på internettet, se <http://www.bricksite.com/driftsomraadeborris/adgangsbetingelser-og-ordensregler>. Der er udarbejdet ny publikumsfolder med en version på dansk og en på engelsk. Ydermere har terrænet deltaget i et projekt til information om militærnatur på lejrens informationsskærme.

Det konkluderes, at de planlagte aktiviteter er gennemført. Dele overgår til videre planlægning.

5.1.15 Jagtfri zone i Omme Ådal

FBE (2013) fastlægger en jagtfri zone på 700 ha (ID 200, Afd. 302-310) i Omme Ådal med virkning fra 2013. Jagten på dele af Borris Skydeterræn har siden 2013 været udlejet. I det jagtfri område har der været afholdt jagter af Forsvaret med en intensitet på to jagter om året.

Det konkluderes således, at bestemmelsen om det jagtfri område ikke har været overholdt. Overgår til videre planlægning.

5.1.16 Udsætning af bæver

FBE (2013) foreskriver gennemførelse af en evaluering af spredningen af den eksisterende bestand af bæver i Vestjylland. Ud fra dette vurderes, om der er behov og mulighed for supplerende af bestanden i Omme Å som et udsætningsprojekt i samarbejde med Naturstyrelsen og andre.

Evalueringen og vurderingen er gennemført (FOD, 2015). FES er på det grundlag inddraget i processen om revision af den nationale forvaltningsplan for bæver i Danmark. Temaet overgår til videre planlægning.

5.1.17 Udsætning af lakseyngel

FBE (2013) foreskriver, at Borris Skydeterræn bidrager i udsætning af lakseyngel i Skjern Å. Dette er gennemført. Overgår til videre planlægning.

5.1.18 Monitoring

Planlægningen følges løbende af monitoring på mange forskellige måder, herunder ikke mindst den officielle nationale overvågning gennem NOVANA programmet etc. Resultatet af indsatsen i forhold til Natura 2000-målsætningerne vil indgå i den samlede statslige vurdering, der sker ved første Natura 2000-planperiodes udløb i form af en ny basisanalyse. Forsvaret vil bidrage til dataindsamling gennem tæt samarbejde med universiteter, myndigheder, organisationer og ved egne undersøgelser.

Der er i perioden 2013-2016 gennemført omfattende kortlægning af insekter på Borris Skydeterræn (Terndrup & Wiberg, 2015), registrering af svampe, mosser m.v. Desuden er iværksat et monitoringsprogram ved bl.a. etablering af kontrolfrahegninger i græsningsprojektet nord for Nordre Ringvej. DCE Aarhus Universitet har gennemført et monitoringsprogram til overvågning af habitattrægrupper (Høye & Wind, in prep).

5.2 Analyse af ny indsats

5.2.1 Natura 2000-indsatsen

Forsvarsministeriet har siden 2010 lagt stor vægt på at opfylde de nationale Natura 2000-mål. Dette er kommet til udtryk i den gældende planlægning for bl.a. Borris Skydeterræn, og der er iværksat og gennemført en meget betydelig dokumenterbar indsats til sikring af gunstig bevarelsesstatus for naturtyper og arter. Det er imidlertid vanskeligt at vurdere, om indsatsen har haft den tiltænkte effekt. Dette skyldes dels, at nogle aktiviteter først for nylig er gennemført i praksis. Responstiden hos de målsatte naturtyper og arter må forventes at være relativ lang, og i nogle tilfælde ses effekten formentlig først over en længere årrække. Derfor planlægges der ikke med væsentlige ændringer af indsatsen rettet mod naturtyper og arter, der har været målsat i første planperiode. Forsvarsministeriet vil med forskellige metoder gennemføre overvågning, der på sigt kan indikere effekten af indsatsen. Nærværende tillæg er derfor primært rettet mod en indsats, der kan styrke nye Natura 2000-værdier på terrænet. Det gælder dels nye kortlægninger af naturtyper på udpegningsgrundlaget og dels levesteder for arter, der siden første periode er blevet omfattet af udpegningsgrundlaget.

Arealmæssigt gælder de største nye kortlægninger af habitatnatur hedetyper (våd hede og tør hede), tidvis våd eng samt surt overdrev, der er en ny type på udpegningsgrundlaget. Ligeledes er der nye kortlægninger af hængesæk, rigkær m.v. Til dette kommer betydelige ændringer af kortlægning fra én type til en anden. De største ændringer er her kortlægning af revling-indlandsklit, der er ny på udpegningsgrundlaget. Denne habitatnaturtype har på store arealer (> 100 ha) erstattet tør hede. Ligeledes er tør hede nogle steder nykortlagt som våd hede. 46 ha med tidligere kortlagt habitatnatur er helt udgået af kortlægningen. Det gælder næsten udelukkende tør hede fordelt på tre delområder.

Endnu et fokusområde er ændringer i tilstanden af tidligere kortlagte naturtyper, hvor en ny indsats kan være påkrævet. Dette er vanskeligt at analysere og fremstille grafisk, da ændringerne i kortlægning og tilstandsvurdering fra første til anden basisanalyse kan omfatte både afgrænsning af polygonen, selve naturtypen eller/og vægtning af de enkelte naturtyper i mosaik-polygoner, hvor tilstandsændringer ikke nødvendigvis gælder alle kortlagte naturtyper. Et eksempel er Store Engmose (233 ha), der i første kortlægning var kortlagt som 60 % Tør hede (233 ha) med moderat tilstand, men som i anden kortlægning er delt med 70 % Våd hede i moderat tilstand og 30 % Tør hede i god tilstand. Tilstandsvurderingen af habitatnaturtyperne bygger på kortlægning foretaget i 2010-2011, dvs. før første planperiodes indsats blev igangsat.

Alle de pågældende naturtyper er lysåbne, hvor den væsentligste trussel mod gunstig bevaringstilstand er tilgroning, herunder med invasive arter. Næringsstofpåvirkning og for en dels vedkommende også unaturlig hydrologi spiller også en stor og medvirkende rolle. Den allerede planlagte forvaltningsindsats jf. FBE (2013) er rettet mod disse trusler. Det gælder konkrete projekter til sikring af naturlig hydrologi, græsning og rydning samt opfølgende pleje i form af slåning og afbrænding. På det grundlag skønnes den allerede planlagte indsats således i høj grad at være tilstrækkelig til også at opfylde kravene til en indsats til sikring af nye og ændrede kortlægninger, herunder håndtering af konstaterede

forringelser i bevaringstilstand. På nogle områder er indsatsen dog vurderet relevant. Det gælder bl.a. nykortlagte arealer med surt overdrev, tør hede og våd hede, hvor der planlægges med en konkret plejeindsats i form af slåning og afskrælning. Med etableringen af mosaikvandhuller planlægges terrænet ligeledes udviklet med særlig fokus egnetheden som yngleområder for tinksmed.

Forsvarsministeriets Natura 2000-planlægning tager udgangspunkt i de statslige Natura 2000-planer. Disse har vist skiftende ambitionsniveau, hvor planerne for anden planperiode i mindre grad er eksplicitte og ambitiøse i forhold til konkrete bindende mål og selve indsatsprogrammet end de første planer. Forsvarsministeriet ønsker ikke at overimplementere planernes indsatsprogram, men ser det som vigtigt at sikre kontinuitet i naturforvaltningen. Derfor kan der være tilfælde, hvor Forsvarsministeriet for konkrete naturværdier opretholder en målsætning og forvaltningsindsats, der er fastlagt efter første planperiode, selv om denne ikke nødvendigvis er påkrævet jf. indsatsprogrammet for anden planperiode i de statslige planer.

5.2.2 Udvikling i skydningernes karakter

FBE (2013) målsætter bl.a., at Borris Skydeterræn udvikles til at tilgodese fleksible muligheder for tilpasning af skydninger, herunder fx. anlæggelse af baner til træning i bevoksede områder, bevægelighed inden for det enkelte skydebaneanlæg, anlæg til både defensive og offensive enhedsskydninger samt bevægelige enhedsskydninger med samtidig deltagelse af infanteri og køretøjer.

Det vurderes, at denne målsætning i de seneste tre år er kommet til betydeligt udtryk, idet der er sket en ændring i det militære brugsmønster fra primært at være brug af etablerede skydebaner til klassiske skydninger til i højere grad at indebære anlæg, bevægelse og kørsel uden for skydebanerne. Eksempler herpå er planerne om baneanlæg i skov, overkørsel af Torsbæk, etablering af "kampgrøft" ved Gravlvej (luftfoto nedenfor), overgang (spang) ved Omme Å og tilsvarende projekter.

Der foreligger yderligere planer om tilsvarende typer af udvidede aktiviteter, der indebærer anlæg og aktiviteter uden for de etablerede skydebaner og ofte i områder med betydelige naturbeskyttelsesinteresser. Denne udvikling af brugsmønstret på Borris Skydeterræn er et produkt af de uddannelsesmæssigt krav, der stilles fra de brugende enheder. Disse dikteres i vid udstrækning af vilkår, der stilles af enhedernes deltagelse i skiftende internationale konflikter, hvor der er stort behov for dynamik og mulighed for omlægning til nye uddannelsesstrategier. Dette bør løbende opvejes mod de rammer, som et militært uddannelsessted som Borris Skydeterræn giver.

Det er frem for alt naturhensynene, der giver begrænsninger i forhold til en fri udvikling af den militære anvendelse. Naturen på Borris Skydeterræn er alt overvejende robust og har kunnet bevares og udvikles sideløbende med den intense militære anvendelse, der har fundet sted i over 110 år. Men en væsentlig udvikling fra den oprindelige anvendelse med skydning fra faste baneanlæg til skydning med tilhørende bevægelse indenfor

Figur 5-2. "Kampgrøften" ved Gravlvej, der blev etableret i 2013. Luftfoto fra 2012 (venstre) og 2015 (højre) viser, hvor hurtigt terrænet påvirkes af den nye aktivitet.

eller uden for de etablerede baneanlæg vil udfordre foreneligheden med naturbeskyttelseskravet. Det noteres i den forbindelse, at de militære mål på Borris Skydeterræn er sidestillet med naturbeskyttelsesmålene, *vice versa*, hvilket har været et grundlæggende princip fra statens overtagelse af Borris Hede i 1902 og har været kendetegnende for både processerne om fredningen af Borris Sønderland og for tidligere og gældende drifts- og plejeplaner.

Prioriteten på naturbeskyttelsen accentueres yderligere af Natura 2000, der fastsætter strikte krav til både en aktiv bevarelse af naturværdier og en eksplicit vurdering af aktiviteter og projekters evt. skade på Natura 2000-området. Samlet påkræver dette, at der både overordnet er bevågenhed med udviklingen af det militære brugsmønster, og at der i relation til de enkelte aktiviteter og projekter foretages en nøje vurdering af behov, påvirkning og mulighed for alternative løsninger.

Det vurderes, at de rammer for brug og beskyttelse, som fastlægges i drifts- og plejeplanen for området, i kombination med løbende myndighedsbehandling af konkrete tiltag, der kan påvirke områdets naturværdier, er tilstrækkelige værktøjer til at sikre en afbalanceret udvikling på Borris Skydeterræn.

5.2.3 Tilgroning

Borris Skydeterræn herunder i særdeleshed Borris Hede er kendetegnet ved et åbent landskabsbillede og naturmæssigt ved lysåbne naturtyper og levesteder for arter. Den militære anvendelse har igennem tiden støttet områdets åbne karakter, og ligeledes har omfattende naturpleje i form af rydning, slåning, afbrænding og i de senere år også græsning bidraget. Uden denne påvirkning vil området på sigt gro til med højt voksende urter, stauder og forvedede buske og træer. Denne proces fremmes af et højt islæt af kraftigt voksende og konkurrencesterke arter af invasive plantearter, herunder nåletræer (både gran og fyr), løvtræer (fx glansbladet hæg) og buske (særligt gyvel). Også hjemmehørende arter som pil (flere arter) og birk medfører omfattende tilgroning særligt i fugtige områder (fx i Omme Ådal). Processen stimuleres af omfattende tilførsel af næringsstoffer

Figur 5-3. Tilgroning med bjerg- og contortafyr er en stadig trussel for hederne.

udefra, herunder afdrift fra landbrugsarealer i lokalområdet. Tilgroningen kommer til udtryk i trusselsbilledet for naturværdierne. Det gælder både internationalt og nationalt beskyttede naturtyper og arter, hvor den mest omfattende forhindring for at opnå og bevare en gunstig tilstand er tilgroning.

Kernen i en drifts- og plejeindsats til sikring af landskab og natur på Borris Skydeterræn skal derfor være koncentreret om at modvirke tilgroning. Den fortsatte militære anvendelse er her en betydelig positiv faktor i de centrale dele af skydeterrænet, hvor der af operationelle hensyn kræves et helt åbent landskab. Men i andre dele af terrænet kræves en målrettet plejeindsats, der ikke er fordret af militære hensyn. Som nævnt er de klassiske virkemidler ud over områdevis afbrænding mekanisk pleje i form af rydning (fældning og oprykning), slåning og i begrænset omfang græsning med husdyr i periferien af terrænet. Nogle af disse metoder er ganske ressourcekrævende og ofte utilstrækkelige i forhold til at sikre en vedvarende stabil naturtilstand. Der kræves som oftest gentagelse og opfølgende pleje.

En fornyet tilgang er at anskue hele terrænet mere samlet og give det fri til en naturlig udvikling, hvor den meget styrede naturpleje erstattes af et dynamisk system, der bygger på græsning med vilde dyr styret igennem en indhegning af hele terrænet. En analyse af dette er målsat i den gældende drifts- og plejeplan, og en udred-

ning er påbegyndt. Dette tillæg støtter yderligere denne proces, der er udtryk for en omlægning af strategien til at modvirke tilgroning igennem en "rewilding"-tilgang, se nedenfor.

5.2.4 Hydrologi

Store dele af Borris Skydeterræn har været anvendt til landbrug, hvilket igennem tiden har ført til omfattende afvanding både via rør og grøfter. Den nuværende militære anvendelse påkræver fortsat afvanding for at sikre færdsel og adgang og skabe områder, hvor avancerede elektronikbaserede skydeanlæg kan fungere. Igennem de seneste 20 år er der dog sat betydeligt ind med hensyn til at ophøre med afvanding i områder, hvor den ikke længere er påkrævet. Således er der igennem den gældende drifts- og plejeplan udviklet syv projekter til reetablering af naturlig hydrologi i meget betydelige områder på terrænet. Projekterne er klar til praktisk implementering, som forventes at finde sted i 2016. Dette vil styrke vilkårene for mange målsatte naturtyper og arter på terrænet.

Med de foreliggende projekter er målsætningen om sikring af naturlig hydrologi i det store hele opfyldt, og der fastsættes ikke i nærværende tillæg nye projekter til vandstandshævninger. Indsatsen for yderligere at styrke hydrologiske forhold i den kommende planperiode skal ses i to andre typer af projekter, nemlig udgravning af flere småvandhuller i mosaik-struktur (som Gundesbøl og Sorte Kro-projekterne) samt fokus på ekstensiveret oprensning af grøfter. Småvandhullerne er normalt uproblematisk at håndtere og strider ikke mod militære eller andre brugsformål. Der er i dette tillæg fastlagt tre delområder til etablering af småsøer i mosaikstruktur. Ophør med oprensning af grøfter kan være uhensigtsmæssig i forhold til sikring af færdsel og skydebaneanlæg. Ligeledes er der fra landbrug på naboarealer et ønske om oprensning for at sikre afløb i grøfter, der berører (fx Kærbæk) eller passerer Borris Skydeterræn. Det sidste ses i forbindelse med grøftesystemer, der afleder vand fra områder syd for terrænet med Omme Å som recipient. Her fordres oprensning af grøfter, der ligger i tilknytning til habitatnaturtyper, der er afhængig af så naturlige hydrologiforhold som

muligt. Oprensning skønnes her at være i strid med Natura 2000-reglerne og bør håndteres igennem en vurderingspraksis, der følger Natura 2000-reglerne (habitatbekendtgørelsen).

5.2.5 Skovplanlægning

Borris Skydeterræn rummer ca. 640 ha skov. Skovene ligger perifert og har som primært formål at værne omgivelserne mod støj fra skydeaktiviteter og dæmpe influks af næring fra det omgivende landbrugsland. Skovene danner desuden ramme om visse typer af militærdannelser og tjener som bufferområder for områdets hjortevildt ved forstyrrelser. Der er ikke målsat egentlige skovbrugsmæssige mål for skovene på Borris Skydeterræn. Driften er ekstensiv og optimeres med henblik at sikre bedst muligt naturindhold og stabilitet. I de seneste tre år er skovområder blevet udlagt til urørt skov og græsningsskov, ligesom der er etableret en række habitattrægrupper. I perioden har der været to kraftige storme, der har medført voldsomt stormfald. Der er i værksat udredninger om håndtering af stormfald og ligeledes analyser af driftsmodeller, herunder modeller til konvertering til løvskov, der målsættes overordnet af Forsvarsministeriet.

Der er mange betydelige aspekter af skovplanlægning, og det beslutes i dette tillæg, at der udarbejdes en egentlig strategi for skovforvaltning på Borris Skydeterræn. I denne strategi indbygges de primære hensyn til militære og naturmæssige målsætninger, ligesom resultater af udredninger om stormfald, konvertering etc. indarbejdes. Ligeledes afstemmes strategien efter målsætningen om evt. at udvikle et langsigtet "rewilding-projekt", der dækker hele terrænet.

5.2.6 Forstyrrelser

Et tema i forhold til opretholdelse af gunstig bevaringsstatus for målsatte arter under Natura 2000 er forstyrrelser fra menneskelige aktiviteter. Selv om militære aktiviteter, herunder både skydning og kørsel, er støjende, er der ikke dokumenteret negativ påvirkning på områdets arter. Heller ikke publikums færdsel, der er knyttet til områdets veje, eller lystfiskeri langs Omme Å vurderes at udgøre nogle væsentlige forstyrrelseskilder.

Natura 2000-planen nævner således ikke forstyrrelse som et trusselstema.

Jagt har dokumenteret en betydelig forstyrrende effekt, der kan være bestemmende for fx krondyrs adfærd og opholdsområder. Der er et målsat ønske om at optimere græsningseffekten af krondyr herunder særligt i Omme Ådal. Derfor er det vigtigt, at krondyr er fortrolige med og uforstyrret kan opholde sig i ådalen. Af denne grund opretholdes målet om at undgå jagt i Omme Ådal.

5.2.7 Invasive arter m.v.

Den gældende drifts- og plejeplan beskriver problemet med invasive plantearter på Borris Skydeterræn og fastlægger en såkaldt "nul-tolerance" konkret for glansbladet hæg på Borris Sønderland samt en mere generel bekæmpelsesindsats via slåning, afbrænding, kultivering og andre plejeformer på hele terrænet. Forekomsten af invasive planterarter er områdevist så massiv, at det er urealistisk at gennemføre en drift, der helt fjerner problemet. Den gældende prioritering af en målrettet indsats på heden opretholdes, og der afsættes flere ressourcer til at gennemføre den. Bekæmpelse af invasive arter indarbejdes desuden i strategien for skovforvaltning (udskygning), og ydermere formodes et projekt "rewilding", der baseres på helårsgræsning, at kunne bidrage væsentligt til bekæmpelse af invasive plantearter.

Invasive dyrearter er et mindre betydende tema på Borris Skydeterræn. Mårhund, der skønnes at kunne være en trussel for jordrugende fugle, kendes fra området. Terrænet assisterer lokale reguleringsjægere med bekæmpelse. Det samme gælder mink. Der er ikke i dette tillæg fastlagt særlige aktiviteter til bekæmpelse af invasive dyrearter.

5.2.8 Bilag IV-arter

Arter på habitatdirektivet bilag IV er omfattet af streng beskyttelse. På Borris Skydeterræn er der forekomst af bl.a. odder og en række arter af flagermus samt potentielt markfirben og spidssnudet frø. Den militære og øvrige anvendelse af terrænet skønnes ikke at udgøre nogen trussel for disse arter. Plejeindsatsen, der er rettet mod naturtyper og arter på udpegningsgrundlaget

for Natura 2000-området vurderes at styrke vilkårene for Bilag IV-arterne, hvortil kommer at der jf. regelsæt indlægges et hensyn til arterne i vurderinger af konkrete projekter på terrænet. Tillægget indeholder ikke særlige forskrifter i forhold til sikring af Bilag IV-arter.

5.2.9 Graveområder

De militære uddannelsessteder på Borris Skydeterræn er afhængige af muligheden for at foretage gravearbejde til etablering af fx kampstillinger. Før den gældende drifts- og plejeplan fremgik der særligt kortlagte graveområder af grundkortet, men af ukendte årsager er dette faldet ud i planprocessen. Der skønnes at være et behov for at genudpege graveområder for på den ene side at tilgodese de militære behov og på den anden side sikre, at gravning foregår kontrolleret i områder, der er særligt udpeget til formålet og dermed ikke modstrider naturbeskyttelsen. Graveområderne er målsat i Kapitel 3 og fremgår af grundkortet. Der fastættes særlige bestemmelser for gravning, der kun foregår i begrænset omfang om med reetablering til vegetationsniveau inden for 6 uger.

5.2.10 Rewilding

Den gældende drifts- og plejeplan og dette tillæg målsetter, at den langsigtede bevarelse af Borris Skydeterræn som militært uddannelsessted opnås gennem demonstration af foreneligheden af militær brug med bevarelsen og udviklingen af et enestående naturområde med høj grad af fri, naturlig dynamik, hvor aktiv drift og pleje begrænses mest muligt. Der er igangsat en proces til udredning af fordele og ulemper ved en strategi, hvori naturen sættes fri, og den nødvendige sikring af lys-åben natur generelt opnås igennem græsning med passende dyrearter, herunder bl.a. gennem et program for udsætning af bæver. Den foreløbige analyse indikerer, at afgræsning med husdyr i områder og perioder med skydning modstrider dyreværns-mæssige hensyn, da der teoretisk set er en risiko for, at dyrene rammes og såres/dræbes. Derimod er det bredt anerkendt, at forekomst af vildtlevende dyr, fx hjortevildt, i et skydeområde og den deraf affødte risiko for, at dyr rammes, ikke udgør et etisk eller dyreværns-mæssigt problem. Der er en række yderligere fordele ved at satse på vildtlevende dyr som græssere. Bl.a. kræver

de ikke i samme omfang som tamme dyr tilsyn. De er økologisk set bedre tilpasset, og flere arter vil kunne supplere hinanden og gennem helårsgræsning bidrage med øvrige økologiske funktioner, som græssende dyr har, fx frøspredning. Sikring af en tilstrækkelig tæthed af græssende vilde dyr kræver indhegning med vildthege. Aspekterne af dette er gennemgået i den foreløbige udredning, men kan kort opsummeres til spørgsmålet om de frilevende dyrs frie bevægelighed samt naturligvis de økonomiske forhold vedrørende både etablering og vedli-

gehold. Fordelene ved en sådan indhegning og de græssende dyrs langsigtede effekt på de lysåbne naturtyper er indiskutabel.

Dette tillæg prioriterer færdiggørelsen af en samlet udredning og projektering af et «rewildings-projekt», der uden at forringe de militære udfoldelsesmuligheder på Borris Skydeterræn bidrager til at styrke biodiversiteten og ekstensivere driftsindsatsen og dermed også på sigt til at billiggøre driften.

6. MODELLER

Drifts- og plejeindsatsen gennemføres efter en række behandlingsmodeller, der skal tilgodese den konkrete målsætning, der er opstillet i planen. Modellerne giver baggrunden for de aktiviteter, der opstilles i næste afsnit, og kan ansues som en værktøjskasse. Modellerne

beskrives ikke nærmere i dette tillæg. Der henvises til drifts- og plejeplanens (FBE, 2013) Kapitel 7. I tilfælde, hvor der anvendes modeller, der ikke er beskrevet i planen, gives en mere detaljeret beskrivelse under de enkelte aktiviteter (kolonne "Bemærkninger").

Figur 6-1. Én af de typiske modeller er rydning af opvækst på lysåbne naturtyper med efterfølgende udkørsel og flisning.

7. AKTIVITETER

Afsnittet anviser på grundlag af målsætning, status og analyse den praktiske konkrete realisering af indsatsprogrammet på det enkelte delareal. Dette sker som en udmøntning af de modeller, der omtales i Kapitel 6. Her til kommer aktiviteter, som ikke er omfattet af en model, og som derfor beskrives mere grundlæggende, evt. med henvisning til særskilte projektformuleringer. Afsnittet kan omsættes direkte i jobbeskrivelser.

I det følgende oplistes alle aktiviteter for hele Borris Skydeterræn i planperioden 2016-2021. Aktiviteter, der afventer implementering, er "overført" fra drifts- og plejeplanen for at sikre, at indsatsen for hele planperioden (2016-2021) er at finde i ét dokument.

7.1 Militær anvendelse

Der udpeges områder beregnet på kamp i skov og gravning. Aktiviteterne opfylder militære mål.

Id	Lokalitet	Afd.	Areal (ha)	Gennemføres	Bemærkninger
012	Østerrige	313	19,7	2016	Kamp (skydning) i skov. Skovskydningsområde anføres på grundkort.
013	Nygårds Plantage	304	7,6	2016	
014	Terræn syd	215	86,2	2016	Graveområder. 2 graveområder anføres på grundkort. Regler for gravning indarbejdes i blivende bestemmelser.
015	Terræn nord	107-109	85,2	2016	

7.2 Rydning

Rydning foregår efter model 7.2. og gennemføres i to delområder som hel eller delvis rydning. Aktiviteterne fremgår af følgende skemaer. Der henvises til aktivitetskortet, hvor arealerne er indtegnet og ID kan genfindes. Aktiviteterne opfylder naturmål.

Id	Lokalitet	Afd.	Areal (ha)	Gennemføres	Bemærkninger
001	Nygårdshøj	304	3,8	2018	Helrydning Rydning til sikring af tør hede.
002	Gundesbøl Hede	322	235,5	Afsluttes senest 2021	Delvis rydning Til sikring af bl.a. tør hede og halvåbent landskab. Tidligere ID 008.

7.3 Slåning

Slåning gennemføres efter model 7.3.1. Den generelle slåning er ikke anført på aktivitetskort, idet den opfattes som et generelt plejetoiltag, der tilrettelægges på alle terrænets hede- og græsarealer, der ikke er omfattet af anden pleje. Samlet er der tale om ca. 500 ha. Aktiviteterne opfylder naturmål. Slåning gennemføres så vidt muligt med opsamling af det afslåede materiale og anvendelse af dette til biomasseformål.

Id	Lokalitet	Afd.	Areal (ha)	Gennemføres	Bemærkninger
011 (ikke på kort)	Hede og græsarealer på Borris Skydeterræn	-	500	Løbende	Brandforebyggelse og lysåben natur Slåning gennemføres så vidt muligt med opsamling af det afslåede materiale og anvendelse af dette til biomasseformål.
003	Foldager	211		2017	Til sikring af surt overdrev Slåning gennemføres så vidt muligt med opsamling af det afslåede materiale og anvendelse af dette til biomasseformål.

7.4 Græsning

Græsning foregår efter model 7.3.2. og gennemføres i tre delområder (ca. 200 ha). Aktiviteten fremgår af følgende skemaer. Der henvises til aktivitetskortet, hvor arealerne er indtegnet og ID kan genfindes. Aktiviteterne opfylder naturmål.

Id	Lokalitet	Afd.	Areal (ha)	Gennemføres	Bemærkninger
004	Ved Skjern Å vest for Borrislejren	104	3,3	Videreføres	Sommergræsning Videreførelse af sommergræsning med kreaturer.
005	Nord for Ndr. Ringvej	115, 117, 201-204	148,8	Videreføres	Helårsgræsning Videreførelse af helårsgræsning med kreaturer og heste. Tidligere ID 020.
006	Fuglemosen	323	55,3	Videreføres	Sommergræsning Videreførelse af sommergræsning med kreaturer og heste. Tidligere ID 029.

7.5 Afbrænding

Gennemføres efter model 7.3.3.

Id	Lokalitet	Afd.	Areal (ha)	Gennemføres	Bemærkninger
012 (ikke på kort)	Terrænets hedearealer		Ca. 1.200	Løbende	Hedepleje ved afbrænding Aktiviteten er et generelt plejetoiltag, der tilrettelægges på alle terrænets hedearealer, der ikke er omfattet af anden pleje. Det gælder særligt de centrale hedepartier, hvor mekanisk pleje af sikkerhedshensyn ikke lader sig praktisere. I tilfælde, hvor fortidsminder forekommer, skal der søges om dispensation.

7.6 Afskrælning

Afskrælning gennemføres efter model 7.4.2. Aktiviteten opfylder naturformål.

Id	Lokalitet	Afd.	Areal (ha)	Gennemføres	Bemærkninger
007	Vest for Gårdmo-sedam	206	2,5	2017	Afskrælning i våd hede/mose Afskrælningen af blåtop til fremme af mere alsidige hede-plantесamfund.

7.7 Hydrologi

Projekter til sikring af mere naturlig hydrologi foregår efter model 7.5 og gennemføres i tre delområder opgravning/ oprensning af søer, så de kommer til at danne en mosaikstruktur. Aktiviteten opfylder natur- og publikumsformål.

Id	Lokalitet	Afd.	Areal (ha)	Gennemføres	Bemærkninger
008	Sydøst for Føl-dager	216	13,8	2019	Småvandhuller Sikring af mere naturlig hydrologi. Opgravning af 6-8 småvandhuller. Tidligere ID 048.
009	Store Engmose	201	3,8	2020	Småvandhuller Sikring af mere naturlig hydrologi. Opgravning af 6-8 småvandhuller.
010	Sortekær	211	5,0	2018	Bekkasinskrab og småvandhuller Oprrensning af tidligere "bekkasinskrab" og opgravning af yderligere 6-8 småvandhuller.

7.8 Invasive planter

7.8.1 Bekæmpelse af invasive plantearter

Bekæmpelse af invasive plantearter gennemføres efter model 7.6.1. Aktiviteten opfylder naturformål.

Id	Lokalitet	Afd.	Areal (ha)	Gennemføres	Bemærkninger
016	Borris Sønderland	107, 108, 113, 114, 119, 120, 121, 206, 210,	1.800	Løbende	Bekæmpelse af hæg og gyvel Oprykning/nedskæring/slåning af glansbladet hæg og italiensk gyvel. Tidligere ID 100.

7.9 Fortidsminder

Fortidsminderne på Borris Skydeterræn bevares og plejes efter model 7.7. Aktiviteterne opfylder natur- og publikumsformål.

Id (frednings-nummer)	Lokalitet og beskrivelse	Afd.	Bemærkninger
Ej på kort	Engvandingskanal langs Omme Å.		Kanalerne holdes rydede Kanalerne betragtes som fredede. Sikres mod tilgroning med træer og buske og holdes synlige.
2704:57	"Vagthøj". Græs og lyngklædt. Velbevaret og afskiltet. 1,5 x 13 meter.	107	Gravhøje bevares Gravhøjenes tilstand bevares, og omgivelser holdes ryddet. Det sker løbende i en tilsynsturnus på ca. tre år. Afskiltning sikres på alle gravhøje, herunder både stenpæle og metalskilte, tilses og udskiftes/fornys i fornødent omfang.
2704:62	Ole Rømers 5-milesten. Står på 0,5 x 1,5 m forhøjning. Beskadiget, men velbevaret.	108	
2804:23	Ole Rømers kvartmilesten. Står på 0,5 x 4 m forhøjning. Velbevaret.	113	
2804:25	Høj. 1,7 x 17 m. Lyngklædt i hede. Velbevaret. Ikke afmærket.	119	
2804:24	Ole Rømers halvmilesten. Står på 0,75 x 4 m forhøjning. Velbevaret.	210	
2804:21	"Nygårdshøj". 2 x 22 m. Velbevaret og afskiltet.	215	
2804:14	Ole Rømers trekvartmilesten. Står på 0,3 x 1,5 m forhøjning. Velbevaret.	215	
2805:1	"Vistelhøj". 1,5 x 15 m. Velbevaret og afskiltet.	216	
2805:5	Høj. 2 x 18 m. Lyngklædt i hede Velbevaret og afskiltet.	306	
2805:6	Høj. 1,1 x 15 m. Lyngklædt i hede Velbevaret og afskiltet.	306	
2805:7	Høj. 1,1 x 20 m. Lyngklædt i hede Velbevaret og afskiltet.	306	
2805:8	Høj. 1,8 x 21 m. Lyngklædt i hede Velbevaret og afskiltet.	306	
2805:9	Høj. 0,6 x 13 m. Lyngklædt i hede Velbevaret og afskiltet.	306	
2804:15	Ole Rømers seksmilesten. Står på forhøjning. Velbevaret.	306	
2805:17	Høj. 0,5 x 14 m. Lyngklædt i hede Velbevaret og afskiltet.	306	
2805:18	Høj. 0,75 x 22 m. Tydelig, men tidligere overpløjet.	306	
2805:14	"Keldbækshøj". 1,5 x 19 m. Velbevaret og afskiltet.	311	
2805:2	Høj. 1,7 x 17 m. Lyngklædt i hede Velbevaret og afskiltet.	312	
2805:3	Høj. 2,5 x 17 m. Græs- og kyngklædt i hede. Velbevaret og afskiltet.	312	

7.10 Publikumshensyn

Aktiviteterne gennemføres efter model 7.9. De opfylder publikumsformål.

ID	Gennemføres	Bemærkninger
020 (ikke på kort)	Løbende	Guidede ture Borris Skydeterræn afholder guidede ture efter lokalt behov og tilpasset terrænets ressourcer.
021 (ikke på kort)	Løbende	Information på internettet Informere om adgangsmuligheder til terrænet via internettet.
022 (ikke på kort)	Løbende	Infotavler Opsætning/opdatering af infotavler.
023 (ikke på kort)	2019	Publikumsfolder Publikumsfolder revideres og nyudgives.

7.11 Ikke-modelbeskrevne aktiviteter

7.1.11 Skovdrift

Skovdriften gennemføres efter nærmere fastlagt planlægning. Aktiviteterne opfylder militære og naturorienterede mål.

Id	Lokalitet	Areal (ha)	Gennemføres	Bemærkninger
030 (ikke på kort)	Skov på Borris Skydeterræn	.	2016	Dødt ved Etablerede habitattrægrupper anføres på grundkort
031 (ikke på kort)	Skov på Borris Skydeterræn	650	2019	Plan for skovdrift Gennemførelse af plan for skovudvikling og -drift. Tidligere ID 009.

7.11.2 Forstyrrelsesfri zone for kronvildt

Kronvildt sikres optimale vilkår i Omme Ådal for at sikre deres græsningseffekt. Aktiviteten opfylder natur- og publikumsformål.

Id	Lokalitet	Afd.	Areal (ha)	Gennemføres	Bemærkninger
011	Omme Ådal	303-305, 307-308	700	2016	Jagtfrig område Der afholdes ikke jagter i området, og det afdrives ikke i forbindelse med øvrige jagter. Tidligere ID 200.

7.11.3 Sikring af bæver

Bestanden af bæver sikres i området. Aktiviteten opfylder natur- og publikumsformål.

Id	Lokalitet	Afd.	Areal (ha)	Gennemføres	Bemærkninger
040 (ikke på kort)	Omme Ådal	303-305, 307-308	700	2019	Udsætning af bæver Gennemføres som projekt i samarbejde med Naturstyrelsen koordineret i forhold til den nationale forvaltningsplan.

7.11.4 Udsætning af fisk

Laks sikres i åsystemerne. Aktiviteten opfylder natur- og publikumsmål.

Id	Lokalitet	Gennemføres	Bemærkninger
041 (ikke på kort)	Skjern Å	Årligt	Udsætning af lakseyngel Udsætningen sker i lokalt samarbejde, og evt. udfasning i planperioden koordineres med det lokale program.

7.11.5 Regulering af skarv og mårhund

Af hensyn til fiskebestanden i åsystemerne og jordrugende fugle reguleres bestande af hhv. skarv og mårhund i et lokalt samarbejde. Aktiviteterne opfylder naturmål.

Id	Lokalitet	Gennemføres	Bemærkninger
042 (ikke på kort)	Skjern og Omme Å	Løbende	Skarvregulering Borris Skydeterræn indgår aktivt i lokalt samarbejde om regulering af skarv.
043 (ikke på kort)	Borris Skydeterræn	Løbende	Mårhunde-regulering Borris Skydeterræn indgår aktivt i lokalt samarbejde om regulering af mårhund.

7.11.6 Monitoring

Planlægningen følges løbende af monitoring på mange forskellige måder, herunder ikke mindst den officielle nationale overvågning gennem NOVANA programmet etc. Resultatet af indsatsen i forhold til Natura 2000-målsætningerne vil indgå i den samlede statslige

vurdering, der sker ved første Natura 2000-planperiodes udløb i form af en ny basisanalyse. Forsvaret vil bidrage til dataindsamling igennem tæt samarbejde med universiteter, myndigheder, organisationer og ved egne undersøgelser.

7.12 Projekterede men ikke gennemførte aktiviteter

En række aktiviteter jf. drifts- og plejeplanen er projekteret i perioden 2013-2016. Dvs. at der er foretaget myndighedsbehandling og udarbejdet iværksættelsesskemaer til den praktiske gennemførelse, men denne

er af forskellige grunde ikke iværksat. De er beskrevet i evalueringen (afsnit 5.1), og her noteret med "overgår til videre planlægning". De er derfor målsatte (Kapitel 3) og oplyst i følgende tabel. De beskrives alene med reference til det oprindelige ID fra drifts- og plejeplanen. De fremgår ikke af aktivitetskortet til dette tillæg.

Målsætning	Lokalitet	Model	Bemærkninger
Natur	Store Engmose	Rydning	Oprindeligt ID 001. Gennemføres jf. myndighedstilladelse og iværksættelsesskema.
Natur	Vistelhøj	Rydning	Oprindeligt ID 003. Gennemføres jf. iværksættelsesskema.
Natur	Østerrige	Rydning m.v.	Oprindeligt ID 004. Gennemføres jf. myndighedstilladelse og iværksættelsesskema.
Natur	Keldbæk Mose	Rydning	Oprindeligt ID 005. Gennemføres jf. myndighedstilladelse.
Natur	Vest for Gundesbøl Plantage	Delvis rydning	Oprindeligt ID 011. Gennemføres jf. myndighedstilladelse.
Natur	Gravl Skole	Kultivering	Oprindeligt ID 032. Gennemføres jf. myndighedstilladelse og iværksættelsesskema.
Natur	Syd for Hvolllig Bro	Kultivering	Oprindeligt ID 033. Gennemføres jf. myndighedstilladelse og iværksættelsesskema.
Natur	Keldmose	Naturlig hydrologi	Oprindeligt ID 040. Gennemføres jf. myndighedstilladelse og iværksættelsesskema.
Natur	Kildesø/Søbjerge	Naturlig hydrologi	Oprindeligt ID 041. Gennemføres jf. myndighedstilladelse og iværksættelsesskema.
Natur	Storemose	Naturlig hydrologi	Oprindeligt ID 042. Gennemføres jf. myndighedstilladelse og iværksættelsesskema.
Natur	Hvolllig	Naturlig hydrologi	Oprindeligt ID 043. Gennemføres jf. myndighedstilladelse og iværksættelsesskema.
Natur	Sortekær	Naturlig hydrologi	Oprindeligt ID 044. Gennemføres jf. myndighedstilladelse og iværksættelsesskema.
Natur	Gårdmosedam	Naturlig hydrologi	Oprindeligt ID 045. Gennemføres jf. myndighedstilladelse og iværksættelsesskema.

8. REFERENCER

Christensen, J.H. (1998): Fugle på Borristerænet før og nu. Rapport. Ringkøbing Amts Fugleliv nr. 4.

DOF (2016): Personlig kommunikation med Egon Østergaard.

FBE (2013): Borris Skydeterræn. Drifts- og plejeplan 2013-2027.

FBE (2012): Borris Skydeterræn. Evaluering af drifts- og plejeplan 1998-2012. Tilgængelig på www.forsvaret.dk.

FOD (2015): Vurdering af behov for udsætning af bæver på Borris Skydeterræn. Rapport 6 s.

FES (2015): Strateginotat 2015 vedr. Forsvarets anvendelse og udvikling af Borris Skydeterræn. Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelse OKT 2015.

Høye, T.T. & Wind, P. (in prep.): Basiskortlægning af habitattrægrupper på forsvarets arealer. Videnskabelig rapport fra DCE.

Miljøministeriet, Skov- og Naturstyrelsen og Hærens Operative Kommando (1998): Borris Skydeterræn. Drifts- og plejeplan 1998-2012.

Miljøministeriet, Naturstyrelsen (2014): Basisanalyse for Natura 2000-område nr. 67. Borris Hede.

Miljøministeriet, Naturstyrelsen (2016): Natura 2000-plan 2016-2021. nr. 67. Borris Hede.

Olesen, O. & Østergaard, E. (2010): Ynglefugletællinger 2010. Borris Skydeterræn og Flyvestation Karup.

Salomonsen, F. (1955): Fuglelivet på Borris Hede. Dansk Ornitologisk Forenings Tidsskrift 49 (1955): 245-257.

Terndrup, U. & Wiberg, P (2015): Borris Sønderland. Monitorering af insekter 2013-2014. Rapport. 74 s.

9. BILAG

9.1 Høringsnotat og hørings svar

Et forslag til tillæg til Drifts- og Plejeplan for Borris Skydeterræn blev ved skrivelse af 13. oktober 2016 sendt i ekstern høring med svarfrist den 11. november 2016. Ved fristens udløb var indkommet to hørings svar, dels fra Slots- og Kulturstyrelsen (skrivelse af 27. oktober 2016) og dels fra DOF Vestjylland (skrivelse af 10. november 2016). De to skrivelser er indsat nedenfor. De indkomne hørings svar har givet anledning til følgende bemærkninger:

Fortidsminder

Slots- og Kulturstyrelsens bemærkninger om stenpæle og skilte tages *ad notam*. Den foreskrevne pleje af fortidsminder indebærer ikke udskiftning eller flytning af stenpæle. I tilfælde, hvor dette planlægges mere konkret, vil den fornødne myndighedsbehandling blive gennemført.

I forbindelse med bemærkningen om pleje ved afbrænding noteres, at der ikke i de mere centrale områder på terrænet, der traditionelt er underlagt denne form for pleje, forekommer fortidsminder. Det er dog i konsekvens af bemærkningen i afsnittet om afbrænding indskærpet, at evt. afbrænding, hvor fortidsminder er forekommende, kræver forudgående dispensation.

Vedrørende udlægning af urørt skov noteres det i tilslutning til Slots- og Kulturstyrelsens bemærkning herom, at der ikke forekommer fredede fortidsminder i de områder, hvor denne driftsform planlægges.

Stor regnspøve

DOF Vestjylland opfordrer til, at stor regnspøve, som er Borrislejrens logo, ofres særlig opmærksomhed. For-

svarsministeriets Ejendomsstyrelse deler denne opfattelse, hvorfor stor regnspøve er eksplicit målsat (under øvrige naturværdier) med en ynglebestand på 20 par. Indsatsen for stor regnspøve ses særligt ses i sikringen af hedearealerne i god tilstand, ligesom kultiveringsprojekterne (sandmarksdrift) også er målsat for at styrke stor regnspøve.

Nye militære anlæg

DOF Vestjylland udtrykker bekymring over planerne om nye militære anlæg som led i en ændret anvendelse af Borris Skydeterræn, hvilket efter DOF Vestjyllands opfattelse kommer til at kollidere med naturbeskyttelseshensynene. Der henvises ikke til specifikke typer af anlæg, men "nye anlæg over Ommø Å og Torsbæk og området mellem Sorte Kro/ Ørbækvej og Gravlvej" nævnes. Det formenes ud fra denne beskrivelse, at der er tale om udvidelse af overgangsmulighederne ved Torsbæk – et projekt, der uafhængigt af tillægget er under gennemførelse, og hvor den fornødne myndighedsbehandling, herunder efter Naturbeskyttelseslovens § 3, er gennemført eller er under gennemførelse. Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelse påpeger her, at drifts- og plejeplaner eller tillæg hertil alene giver den formelle beslutning om forberedelse og projektering, der leder frem mod en myndighedsbehandling, herunder evt. vurderinger efter habitatlovgivningen, VVM m.v. De vurderinger, som DOF Vestjylland efterlyser, er dermed tilgodeset.

Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelse noterer sig DOF Vestjyllands særlige interesse for det konkrete område og tilslutter sig områdets særlige betydning for en række målsatte fuglearter. Militære anlæg vil på det grundlag blive anlagt med så stort hensyn til disse værdier som det er muligt.

Slots- og Kulturstyrelsen

Forsvarets Ejendomsstyrelse
Arsenalvej 55
9800 Hjørring

H.C. Andersens Boulevard 2
1553 København V
Telefon 33 95 42 00

post@slks.dk
www.slks.dk

27. oktober 2016
Jour.nr.: 16/08905

**Bemærkninger til Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelsens tillæg til
driftsplan for Borris Skydeterræn 2016-2027 sagsnr.: 2016/008428**

Slots- og Kulturstyrelsen har bemærkninger til afsnittet om Aktiviteter, Fortidsminder 7.9, side 46.

Styrelsen indskærper, at det ikke er tilladt at udskifte eller forny stenspæle (Fredningssten?) eller metalskilte i fortidsmindet uden en forudgående dispensation fra Slots- og Kulturstyrelsen. Fjernelse af fredningssten eller opgravning af skilte i fortidsminderne er en overtrædelse af museumslovens § 29 e.

Slots- og Kulturstyrelsen har bemærkninger til afsnittet om Analyse. Afbrænding 5.1.5, side 31.

Det er ikke tilladt at brænde vegetation af på de fredede fortidsminder uden en forudgående dispensation.

I forbindelse med driftsplanens målsætning om at udlægge områder med urørt skov, vil Slots- og Kulturstyrelsen gøre opmærksom på, at eventuel udlægning af urørt på fredede fortidsminder er i strid med plejebekendtgørelsen (BEK nr. 1514 af 14/12/2006) om offentlige arealforvalteres plejeplicht på de fredede fortidsminder.

Venlig hilsen

Marie Walther
Konsulent og arkæolog
Fortidsminder
max@slks.dk
33 74 52 14

10. november 2016

Til

Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelse
Miljø- og Natursektionen v/ Henrik Olsen

Høringsvar til Tillæg til Drifts- og Plejeplan for Borris Skydeterræn 2016 - 2027

DOF Vestjylland har gennemlæst ovenstående høringsmateriale og hæfter os ved en meget gennemarbejdet drift og plejeplan. Tillægget skal sikre, at området lever op til kravene i Natura 2000 direktivet. DOF Vestjylland har ikke mange bemærkninger til planen, som vi vurderer allerede har medført tiltag til gavn for plante- og dyrelivet.

Borris Hede er et helt unikt naturområde, der med sine særlige naturtyper rummer en lang række beskyttede og rødlistede dyr og planter. Området er udpeget som Natura 2000 område, EU Habitatområde og EF Fuglebeskyttelsesområde.

Vi noterer os, at Forsvarsministeriets Ejendomsstyrelse (FE) er meget bevidst om i planlægningen af de militære aktiviteter, at militære aktiviteter og naturbeskyttelsen på Borris Hede er sidestillet, som var et grundlæggende princip for statens overtagelse og fredningen af Borris Hede i 1902. Ligeledes at Borris Hede som Natura 2000 er underlagt gældende international natur- og miljølovgivning.

Vi har bemærket, at der i planens habitatafsnit er opsat konkrete mål for bla. ynglefuglene på udpegningsgrundlaget. Ligeledes sigter planen mod at opretholde gunstig tilstand og dermed gode levesteder for de fuglearter, som er afhængige af de nationalt beskyttede, værdifulde, forskelligartede og egnskarakteristiske naturtyper, som findes på Borris hede. I tilknytning hertil listes på side 15 en række beskyttede fuglearter knyttet til disse naturtyper. DOF Vestjylland vil opfordre til, at Storspoven underkastes særlig opmærksomhed. Storspoven, som er Borrislejrens logo, har i en årrække været i tilbagegang på Borris Hede. Vi glæder os over, at FE har stor fokus på naturpleje og naturrestaureeringsprojekter for at understøtte gunstig tilstand.

Endvidere glæder vi os over, at FE friholder Lille Gundesbøl Plantage, hvor havørnen yngler og området, der omkranses af Foldagervej, Blåbjergvej, Ø. Ringvej og Gravlvej, hvor der yngler Trane, og Blå Kærhøg har en overnatningsplads, for aktiviteter. Formentlig er overnatningspladsen det største i Danmark. I vinteren 2014-15 blev der registreret 53 overnattende fugle.

Det er med bekymring vi læser, at FE er i gang med at planlægge nye militære anlæg som led i en ændret anvendelse af Borris Skydeterræn, der kommer til at kollidere med naturbeskyttelseshensynene.

DOF Vestjyllands kan ikke ud af planen læse, hvor alle de nye militære anlæg og aktiviteter kommer til at foregå. DOF Vestjylland kan derfor kun forholde sig til de lokaliteter, som er nævnt i planen, herunder de nye anlæg over Omme Å og Torsbæk og området mellem Sorte Kro/ Ørbækvej og Gravlvej.

Generelt mener vi, at det er problematisk, at der planlægges militære anlæg herunder mindre militærgravninger i våde §3 områder. Vi mener, at Omme Ådal som §3 område bør friholdes for anlæg, der skader biodiversiteten. Det bør vurderes om overkørsel over Torsbæk og overgang ved Omme Å har en negativ virkning på naturtypen, plante- og dyrelivet.

Dele eller hele området, der omkranses af Fillingsandvej, Ørbækvej og Gravlvej må være §3 beskyttet. Derfor må der foretages en nærmere afklaring af, hvilke dele der eventuelt kan frigives til militære formål. Dele af området bruges som overnatningsplads for Blå Kærhøg på samme måde som Kalvemose og Stor Engmose nord og øst for Sorte Kro. Ligeledes bruges området som raste- og overnatningsområde for bla. Trane, Sangsvane og evt Pibesvane. DOF Vestjylland så helst, at militære aktiviteter undgås, men henstiller til, at FE er opmærksom på vigtigheden af netop dette område og gennemfører sine aktiviteter og anlæg så tæt på Gravlvej som det vil være muligt.

DOF Vestjylland mener, at i følge Natura 2000 direktivet skal der gennemføres en konsekvensvurdering og en VVM redegørelse inden projekterne kan igangsættes.

Med venlig hilsen

Marianne Linnemann

DOF Vestjylland bestyrelse

9.2 Kortbilag

9.2.1 Kortbilag 1. Grundkort

9.2.2 Kortbilag 2. Aktivitetskort

9.2.3 Kortbilag 3. Skov- og Naturtypeudviklingskort

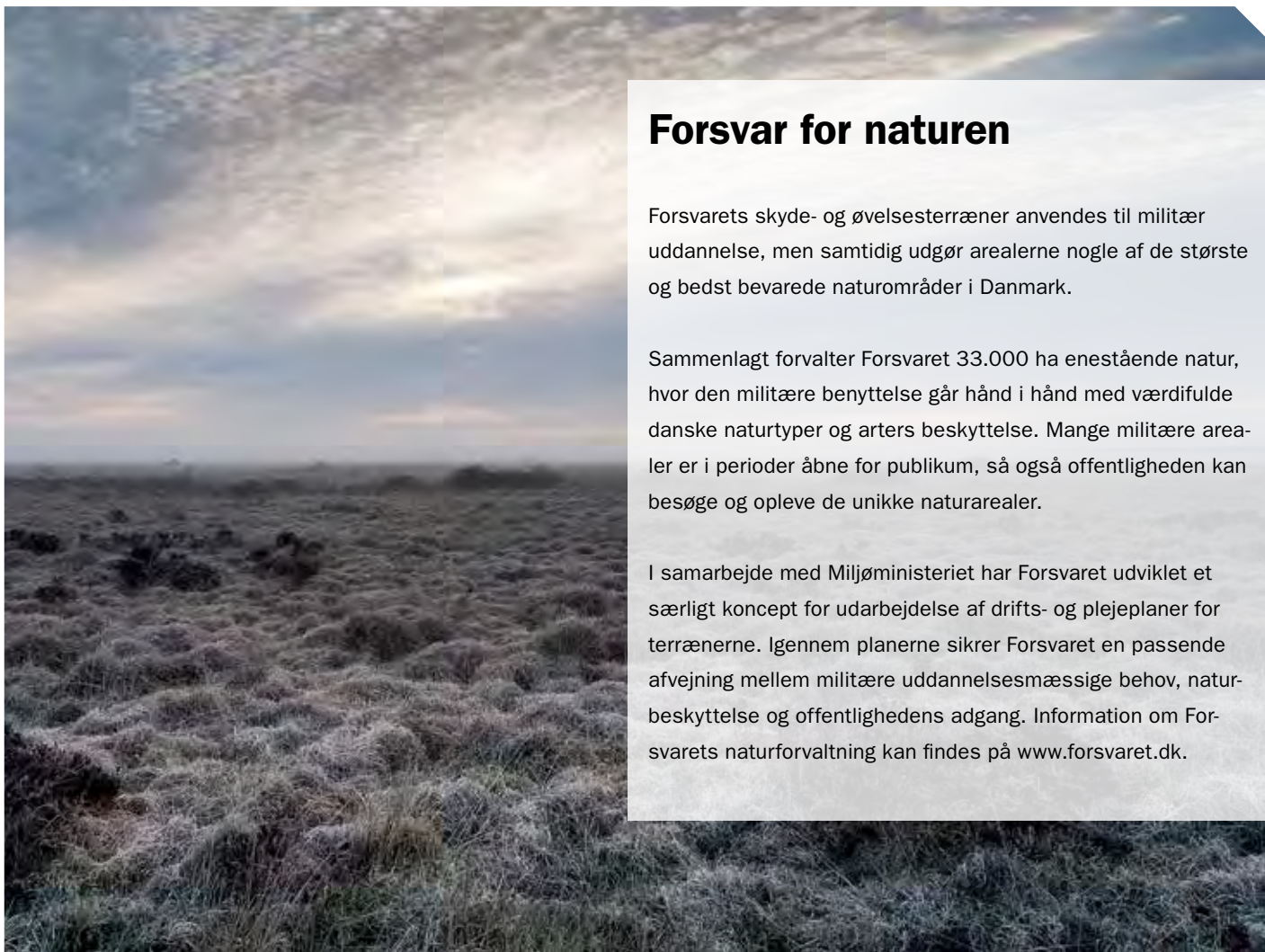

Forsvar for naturen

Forsvarets skyde- og øvelsesterræner anvendes til militær uddannelse, men samtidig udgør arealerne nogle af de største og bedst bevarede naturområder i Danmark.

Sammenlagt forvalter Forsvaret 33.000 ha enestående natur, hvor den militære benyttelse går hånd i hånd med værdifulde danske naturtyper og arters beskyttelse. Mange militære arealer er i perioder åbne for publikum, så også offentligheden kan besøge og opleve de unikke naturarealer.

I samarbejde med Miljøministeriet har Forsvaret udviklet et særligt koncept for udarbejdelse af drifts- og plejeplaner for terrænerne. Igennem planerne sikrer Forsvaret en passende afvejning mellem militære uddannelsesmæssige behov, naturbeskyttelse og offentlighedens adgang. Information om Forsvarets naturforvaltning kan findes på www.forsvaret.dk.

Kortbilag 1
Grundkort
Borris Skydeterræn
4744 ha

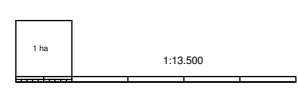
Signatur

Skov:	
Løv	57 ha
Nål	491 ha
Midlertidig ukultiveret	2 ha
Lysåbne arealer:	
Overdrev	212 ha
Mose	885 ha
Eng	260 ha
Hede	2407 ha
Se og vandløb	49 ha
Øvrige arealer:	
Vildtuger	41 ha
Slette	17 ha
Øvrige ubevoksede arealer	231 ha
Krat	92 ha

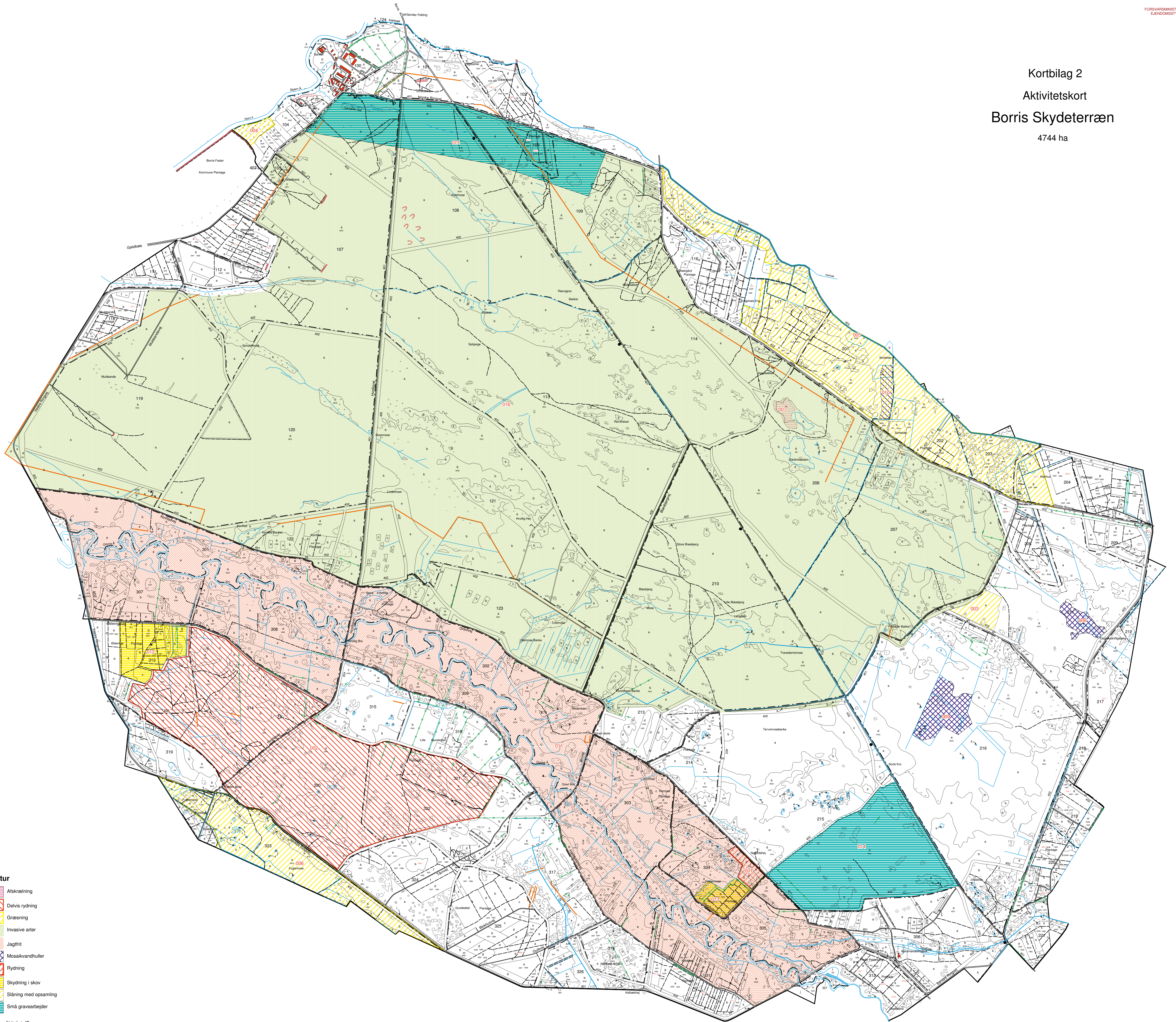
Habitattrægrupper

Linier:	
—	Afdelingsgrænse
—	Deilitra
—	Fredningsgrænse
—	Hegn
—	Jorddige
—	Ultra
—	Løshegn
—	Natura 2000 område
—	Skrænt
—	Stengærde
—	Strømpil
—	Søbrød
—	Ydergrænse
Vej:	
—	Bæltepor
—	Skovvej
—	Spor
—	Sti
—	Vej

Signatur:	
—	Løv
—	Nål
—	Nåletrækrat
—	Løvtrækrat
—	Fortidsminde
—	Mose, rør/siv
—	Blødbund
—	Hede

Kortbilag 2
Aktivitetskort
Borris Skydeterræn
4744 ha

Signatur

- Alskræveling
- Delvis rydning
- Græsning
- Invasive arter
- Jagtfrt
- Mosaikvandhuller
- Rydning
- Skydning i skov
- Slåning med opsamlng
- Små gravearbejder

045 AktivitetsID

